

Niels Refskou

Det retslige indhold af de ottonske diplomer til de danske bispedømmer

I 1931 bragte *Scandia* en artikel af Sture Bolin "Danmark och Tyskland under Harald Gormsson. Grundlinjer i dansk historia under 900-talet", hvori han bl. a. gjorde op med tidligere historikers tolkninger af Otto I's og Otto III's diplomer fra 965, DO I 294, og 988, DO III 41,¹ til de danske bispedømmer, og her især tolkningen af DO I 294. De synsvinkler, som Bolin anlagde i sin artikel, har siden været bestemmende for danske historikers behandling af de to diplomer, for selv om de måske ikke har været enige med Bolin i tolkningen, har de dog på et afgørende punkt bøjet sig for hans autoritet, idet de uden nærmere prøvelse har godtaget hans bestemmelse af diplomerne som immunitetsbreve, der i såvel indhold som formulering skulle ligge helt på linie med de øvrige immunitetsbreve til bispedømmer fra denne periode.²

Det er bemærkelsesværdigt, at Bolin ikke inddrager et eneste diplom i sin analyse til støtte for disse påstande, men alene bygger på henvisninger til Waitz' *Deutsche Verfassungsgeschichte* og Stengels *Die Immunität in Deutschland* samt på krøniker og annaler. Bolin søger heller ikke at bestemme det retslige indhold af de to diplomer nærmere, men stiller sig tilfreds med konstateringen af, at der er tale om immunitetsbreve, hvilket han tolker således, at i alle tilfælde Otto I må have haft overhøjhedsrettigheder i Danmark. Savnet af en nærmere analyse af diplomernes retslige indhold er så meget mere føleligt, som heller ikke nogen senere dansk historiker har foretaget en sådan analyse. Dette indebærer, at man i virkeligheden har benyttet disse to diplomer som kilder til belysning af forholdet mellem Danmark og Tyskland uden at vide, hvad der egentlig står i dem. Man har i forlængelse af Bolins argumentation hæftet sig ved formuleringen *in marca vel regno Danorum* i DO I 294, der er blevet ændret til *in regno Danorum* i DO III 41, og man har diskuteret den tyske kejsers ret til at udstede immunitetsbreve i Danmark, hvilket på baggrund af diplomernes retslige indhold er fulstændig forfejlet.

Den følgende analyse, som vil søge at råde bod på denne peccatum omissionis, vil blive koncentreret om de tre mest betydningsfulde formuleringer

i DO I 294 – *ab omni censu vel servitio nostri iuris absolvimus, absque ulla comitis vel alicuius fisci nostri exactoris infestatione og sub nullius banno vel disciplina illos nisi sub illarum ecclesiarum advocatis esse volumus* – da det er disse formuleringer, der angiver art og omfang af de tilståede privilegier, og dernæst om de nyttilkomne privilegier i DO III 41. Men forinden er det nødvendigt at tage stilling til Bolins påstand om, at diplomerne er immunitetsbreve, og hans tolkning af DO I 294's formulering *in marca vel regno Danorum*, der går ud på, at anvendelsen af *marca* implicerer, at der var blevet oprettet et markgrevskab omfattende dele af eller muligvis hele Danmark.

Immunitetsbreve?

Under karolingerne indeholdt immuniteten flg. hovedpunkter: 1. Forbud mod *introitus iudicum*, hvilket betød, at den statslige embedsmand, d.v.s. greven eller hans embedsmænd, var forment adgang til immunitetsområdet i embeds medfør. 2. Forbud mod *exactio*, d.v.s. inddrivelse af fiskale afgifter ved offentlige embedsmænd. 3. Forbud mod *districtio*, d.v.s. anvendelse af offentlig embedsmyndighed mod dem, som beboede immunitetsområdet.³ Dette medførte, at såvel de gejstlige immunitetsområder som de verdslige adelbandsområder blev til selvstændige retsområder, som i realiteten var uafhængige af kongedømmet. Efter 814 betegner *immunitas*, *defensio*, *tuitio* og *mundeburdium* den samme retsinstitution,⁴ og specielt forbindelsen mellem *immunitas* og *mundeburdium*, som ud over betydningen "beskyttelse" også indeholder betydningen "ejendomsret", betyder en binding til kongen af forfatningsmæssig karakter, idet denne dermed opnåede en principiel ejendomsret til kirkens gods, fordi bispedømmerne blev indlemmede i det feudale system.⁵ Den karolingiske immunitet indebar altså på den ene side en jurisdiktionel uafhængighed af kongemagten, men på den anden side en principiel binding til samme af ejendomsretsmæssig karakter.

Det centrale i den ottonske immunitet er besiddelsen af den fulde jurisdiktion over kirkens gods; altså ikke blot en beskyttelse mod statslige organers virksomhed, men ret til selv at udøve den statslige jurisdiktion. Den umiddelbare forbindelse mellem den karolingiske og den ottonske immunitet er sikringen af kirkens gods, men måden, hvorpå dette sker, er væsensforskellig i de to tilfælde. Her bør det i øvrigt understreges, at det både under karolingerne og ottonerne kun er rigskirkerne, der får tilstået immunitet. Den ottonske immunitet indebar imidlertid et fulstændigt nyt forhold til riget og kongemagten, idet de ledende i det gejstlige hierarki i kraft af immunitetstilsigelsen trådte ind i rækken af rigsfyrster.⁶ Den ottonske immunitet indeholdt altså ikke blot et introitusforbud mod greven, men det medførte direkte, at grevens myndighed overgik til kirken for

immunitetsområdets vedkommende, således at *advocatus ecclesiae* overtog *iudex publicus*' funktion.⁷

Da *immunitas*, *defensio*, *tuitio* og *mundeburdium* fra 814 betegner den samme retsinstitution, er det nødvendigt at inddrage ikke blot de egentlige immunitetsbreve, men også tilsagnene om kongelig beskyttelse i undersøgelsen, da det ikke er muligt at drage skarpe eller absolutte grænser mellem immunitet og kongelig beskyttelse. Af Otto I's diplomer kan 101 betegnes som immunitetsbreve eller tilsagn om kongelig beskyttelse – der ses her bort fra DO I 294, som Sickel heller ikke karakteriserer som et immunitetsbrev – og af disse 101, som hovedsageligt har gejstlige adressater, er 25 givet til bispedømmer, -kirker eller til biskopperne personligt. Af disse 25 er 15 mere eller mindre ordrette bekræftelser af tidligere givne privilegier, men to af disse, DO I 68 og 310, har fået tilføjet så væsentlige, nye formuleringer i immunitetstilsigelsen, at de vil blive behandlet sammen med de 10 nyudstedelser, der ganske naturligt må påkalde sig den største interesse i denne sammenhæng.

Som det fremgår af bilag 1a, er et eller flere af substantiverne *immunitas*, *defensio*, *tuitio* eller *mundeburdium* blevet benyttet i 9 af de 12 diplomer. De tre unregelmæssigheder er DO I 254, 341 og 378, som alle har italienske adressater, og når de overhovedet er taget med her, skyldes det, at Sickel i overskrifterne til dem har karakteriseret dem som immunitetsbreve; herom kan der dog rejses berettiget tvivl.

Ser vi først på de immunitetsbreve, der har tysk adressat, d.v.s. DO I 11, 68, 86, 128, 227, 310 og 379, er det karakteristisk for dem alle, at deres primære formål er at tilsige immunitet, for DO I 68 og 310's vedkommende at bekræfte denne. Dette understreges med al ønskelig tydelighed i dispositio i de enkelte diplomer, og forbudet gælder – men undtagelse af DO I 11, der kun har forbud mod *introitus iudicum* – *introitus iudicum*, *exactio* og *districtio*. At DO I 11 skiller sig ud, er der ikke noget bemærkelsesværdigt i, da det er skrevet af Simon E alias Adaldag, hvis stil var stærkt afvigende fra kancelliets normale, og vi kan derfor se bort fra DO I 11 i denne sammenhæng og konstatere, at vi i immunitetsbreve til bispedømmer i den tyske del af kejserriget som hovedregel har immunitetstilsigelsen klart formuleret i dispositio, og at forbudet gælder såvel *introitus iudicum* som *exactio* og *districtio*. Desuden gælder det, at immuniteten i alle ovennævnte tilfælde er givet til bispedømmet som institution – for DO I 11's vedkommende til klostrene under Hamburg – og ikke til biskopperne personligt.

Hvad angår de fem diplomer med italiensk adressat, DO I 254, 431, 348, 357 og 378, er forholdet straks noget anderledes, idet tilsigelsen af immunitet, hvor denne forekommer i dispositio, hvilket vil sige i DO I 348 og 357, for det første ikke er diplomernes eneste eller primære formål, og for det andet bliver immuniteten eksplicit givet til nævnte personer eller persongrupper. Det primære formål med disse fem diplomer er bekræftelse af ejendom, DO I 254 og 357, overdragelse af ejendom, DO I 341 og 378,

eller begge dele, DO I 348. DO I 254, 341 og 378 har ingen tilsigelse af immunitet i dispositio, og når Sickel karakteriserer dem som immunitetsbreve, må det være på baggrund af introitusforbudet, der, som Stengel har påpeget,⁸ i visse tilfælde kan være det eneste, der bestemmer et diplom som et immunitetsbrev, men samtidig understreger Stengel, at netop i forbindelse med overdragelse af ejendom, som det er tilfældet i DO I 341 og 378, indgår introitusforbudet som en del af overdragelsesformularen, og det har i sådanne tilfælde ikke immunitetstilsigende funktion. Vi kan derfor uden videre lade DO I 341 og 378 ude af betragtning i denne sammenhæng. Tilbage er så DO I 254, som bekræfter besiddelserne for bispedømmet Luni, men da forbudet her alene gælder *exactio*, kan der ikke være tale om immunitetstilsigelse, men blot om at bispedømmets ejendomme bliver fritaget for afgifter. Hvis man vil bestemme et ottonsk diplom som et immunitetsbrev alene på baggrund af introitusforbudet, må dette gælde *introitus iudicum*, da overdragelsen af jurisdiktionen i immunitetsområdet til den, der får tilsagt immunitet, er hovedhjørnестenen i den ottonske immunitet. Hvis der ikke som et absolut minimum er forbud mod *introitus iudicum*, er der ganske enkelt ikke tale om immunitet under ottonerne.

Vi kan derfor konkludere, at hvad nyudstedelser af immunitetsbreve til bispedømmer under Otto I angår, er det en ufravigelig regel, at tilsigelsen af immunitet er formuleret i dispositio, og hvad angår bispedømmerne i den tyske del af kejserriget, følges dette om af et forbud mod såvel *introitus iudicum* som *exactio* og *districtio*, når vi ser bort fra DO I 11.

Som det fremgår af bilag 1b, understreges denne konklusion til fulde af de bekræftende immunitetsbreve, hvor det er en ufravigelig regel, at immunitetstilsigelsen er formuleret eksplicit i dispositio, samt at immunitetstilsigelsen følges op af i alle tilfælde et forbud mod *introitus iudicum*. De to eneste undtagelser er DO I 238 for Lucca, som altså har italiensk adressat, hvor vi også blandt nyudstedelserne havde de få undtagelser, og DO I 421, som Sickel karakteriserer som fuldstændig afvigende fra cancelliets praksis, og som Stengel anser for at være en forfalskning,⁹ hvilket er ensbetydende med, at vi kan se bort fra dette diplom i denne sammenhæng.

Konklusionen, at immunitetstilsigelsen bliver eksplicit formuleret i dispositio, bekræftes – som det fremgår af bilag 1c – af de 76 immunitetsbreve med ikke-biskoppelig adressat, idet kun seks af disse, DO I 15, 24, 143, 272, 373 og 382, som alle af Sickel er karakteriseret som immunitetsbreve, afviger fra denne regel. DO I 143, 273 og 373 har alle italiensk adressat, og der er i alle tre tilfælde tale om bekræftelse af besiddelser, og DO I 143 fritager desuden for visse afgifter samt told. Når disse tre diplomer karakteriseres som immunitetsbreve, skyldes det forbudene, der alle gælder *introitus iudicum*, og i DO I 273 desuden *exactio*, og i DO I 373 desuden *districtio*. DO I 15, 24 og 382 har alle tysk adressat. DO I 15 overdrager indtægter fra opkrævning af told til St. Morizkirken i Magdeburg og indeholder desuden en passus om, at *familia eorum coram nisi advocato eorum iusticiam se-*

cularem cogantur agere. Denne passus er overført fra DO I 14, der eksplicit giver St. Moriz immunitet: *ut sciant in mundeburdio regis se esse*, og den er derfor at sidestille med et forbud mod *introitus iudicum*. DO I 24 giver nonnerne i Herford valgret, bekræftelse af besiddelser samt flg. privilegium: *nec aliquis iudex publicus licentiam habeat in homines ad prefatum monasterium pertinentes ullam iudiciariam exercere potestatem, sed omnis eorum res coram advocatione ipsorum defineatur*, der er at sidestille med et forbud mod *introitus iudicum*. Der skulle derfor ikke være noget i vejen for at bestemme disse diplomer som immunitetsbreve, selv om immunitetstilsigelsen ikke eksplicit forekommer i dispositio.

Hvad angår DO I 382, stiller sagen sig straks noget anderledes. Dette diplom giver St. Johannes' kloster i Magdeburg valgret og fritagelse for *totius mundane servitutis*. Denne passus er efter Stengels mening¹⁰ overtaget fra DO I 294, hvor den forekommer for første gang i de ottonske diplomer. Absolvimusformelen har sin oprindelse i den formular, der blev benyttet ved frigivelse af trælle og livegne, men derudover bruges den under karolingerne også ved fritagelse for afgifter, og den må derfor her ligestilles med et forbud mod *exactio*, hvilket ikke er tilstrækkeligt til at bestemme dette diplom som et immunitetsbrev.

Som nævnt hævdede Bolin, at Otto I's diplom til de danske bispedømmer i formulering, opstilling o.s.v. skulle stemme fuldstændig overens med de øvrige, samtidige immunitetsbreve til klostre og stifter.¹¹ Resultatet af denne gennemgang af Otto I's immunitetsbreve er, at denne opfattelse ikke er holdbar. DO I 294 har ingen immunitetstilsigelse i dispositio, og derved adskiller det sig afgørende fra Otto I's øvrige immunitetsbreve til bispedømmer i såvel Tyskland som Italien, der alle uden undtagelse har immunitetstilsigelsen eksplicit formuleret i dispositio. DO I 294's forbud gælder alene *exactio*, og det kan derfor ikke alene begrunde, at DO I 294 bestemmes som immunitetsbrev. Det eneste, der kunne pege i retning af immunitetsbrev, er formuleringen *sub nullius banno vel disciplina illos nisi sub illarum ecclesiarum advocatis esse volumus*, som man med henvisning til DO I 15 og 24 kunne hævde skulle gøre det ud for et forbud mod *introitus iudicum*, men som det vil fremgå af afsnittet om denne formulering, er det ikke muligt, og denne antagelse styrkes yderligere af de statsretslige konsekvenser, som fritagelsen for *census* og *servitium* medfører.

In marca vel regno Danorum

Kardinalpunktet i Bolins tolkning af DO I 294 ligger i formuleringen *in marca vel regno Danorum*. Bolin hævder, at alene den omstændighed, at ordet *marca* bliver brugt, implicerer, at den saksiske konge/kejser har haft overhøjheden over i alle tilfælde en del af Jylland, der skulle være blevet omdannet til markgrevskab og på et eller andet tidspunkt mellem 934 og

965 inddraget som en del af det saksiske rige. Imidlertid har Bolin ikke søgt at underbygge sin påstand med henvisning til andre diplomer fra Otto I; han ville i så fald have konstateret, at brugen af *marca* på ingen måde er endtydig.

Udover i DO I 294 forekommer *marca* i 16 af Otto I's diplomer, DO I 16, 40, 41, 65, 76, 95, 99, 103, 105, 133, 134, 209, 216, 248, 269 og 379. Vi kan her se bort fra DO I 76 og 133, der begge er forfalskninger,¹² samt fra DO I 248 og 269, der begge drejer sig om italienske forhold, da vi ikke umiddelbart kan drage slutninger fra italienske forhold, hvor vi har *marca* både i betydningen "markgrevskab", og "grevskab" og "afgrænset område", til saksiske forhold.

I syv af de resterende 12 diplomer har vi *marca* i betydningen "afgrænset område" med angivelse af det grevskab, i hvilket området er beliggende, DO I 16, 41, 65, 95, 134, 209, og 379. I DO I 40, 99, 103 og 216 er betydningen ligeledes "afgrænset område", men uden angivelse af grevskab; dog fremgår det af konteksten, at betydningen "markgrevskab" ikke er mulig. Kun i et tilfælde har vi *marca* i betydningen "markgrevskab", DO I 105, grundlæggelsesdiplomet for bispedømmet Brandenburg, der var beliggende i Geros markgrevskab.

På denne baggrund kan vi ikke umiddelbart slutte, at formuleringen *in marca vel regno Danorum* skulle implicere, at der var oprettet et markgrevskab mellem Tyskland og Danmark. Tværtimod må vi konstatere, at det er undtagelsen, når *marca* i saksisk sammenhæng bliver brugt i betydningen "markgrevskab". Denne konklusion støttes til fulde, hvis vi ser på brugen af *marca* i diplomerne fra Ludvig den Tyske frem til Arnulf,¹³ idet de få diplomer med italiensk adressat også her klart skiller sig ud fra de øvrige,¹⁴ der enten bruger *marca* i betydningen "afgrænset område"¹⁵ eller lader det indgå som en del af et stednavn.¹⁶

At det er undtagelsen, når *marca* bruges i betydningen "markgrevskab", støttes af, at den normale betegnelse for de saksiske markgrevskeber i Otto I's diplomer er *comitatus*. Der er 14 ægte diplomer, som omtaler saksiske markgrevskeber, og heraf omtaler 13 Geros markgrevskeber, DO I 14, 21, 40, 56, 74, 75, 79, 105, 130, 293, 298, 304 og 387. Af disse anvender kun DO I 105 benævnelsen *marca Geronis*. De resterende 12 bruger alle *comitatus Geronis*. Det sidste diplom, DO I 303, omtaler Billungs markgrevskeber som *comitatus Bilingi*. Vi kan derfor slå fast, at det for Otto I's kancelli har været den normale praksis at benævne et markgrevskeber *comitatus*, hvorfor vi vel også kan slutte, at der næppe har været nogen forfatningsmæssig forskel på markgrevskeber og grevskeber.

Set fra en filologisk synsvinkel er Bolins tolkning af formuleringen *in marca vel regno Danorum* også særdeles betænkelig. Bolin går ud fra, at *marca* og *regno Danorum* er to adskilte størrelser, således at der i DO I 294 bliver sigtet til såvel et markgrevskeber, der skulle omfatte grænseområdet mellem Danmark og Tyskland, som et kongerige Danmark, men brugen af

den disjunktive konjunktion *vel* udelukker en sådan skelnen. I middelalderlatin har *vel* den samme betydning som i klassisk latin. Madvig siger om brugen af *vel*:¹⁷ “*Vel* betegner en Forskjel, hvorpaa det ikke kommer an eller blot ligger i et Ord, . . . hos de ældre Skribenter især, hvor et mere passende Udtryk tilføies.” Dette er ensbetydende med, at *marca* og *regnum* må være beslægtede begreber, eller at de dækker samme begreb, hvilket medfører, at *regnum* bedst kan forstås som en præcisering af *marca*. Det er evident, at hvis der havde været tale om to væsensforskellige eller uforenelige størrelser, som et markgrevskab og et kongerige er, ville man ikke have brugt *vel*, men *aut*. Den naturligste tolkning af *in marca vel regno Danorum* er derfor, at der spilles på navnet Danmark, som vi på dansk grund har bevidnet for første gang på den lille Jellingesten, der formentlig kun er få årtier ældre end DO I 294.

Sammenfattende kan vi slå fast, at cancelliets egen praksis med hensyn til brugen af *marca* og benævnelsen *comitatus* for markgrevskab taler imod Bolins tolkning af *in marca vel regno Danorum*. Hertil kommer, at hvis der virkelig havde været tale om et markgrevskab, måtte man på baggrund af cancelliets praksis have forventet, at man ikke ville have benyttet vendingen *marca Danorum*, der i langt højere grad stemmer overens med brugen af *marca* i forbindelse med stednavne i de karolingiske diplomer, men derimod *marca* + genitiv af navnet på den markgreve, der stod for områdets administration. Desuden må vi ud fra en filologisk vurdering afvise Bolins tolkning. Formuleringen *in marca vel regno Danorum* betyder, at der er om ikke identitet så i alle tilfælde ingen uforenelighed mellem *marca* og *regnum*, og det vil være det naturligste at antage, at de dækker samme område, cf. *Uuangulariorum marcha* i Ludvig den Tyske 101. Det er da også betegnende, at Niermeyer bruger netop DO I 294 som eksempel på, at *marca* i betydningen “afgrænset område” også kan bruges om et kongedømme.¹⁸

Ab omni censu vel servitio nostri iuris absolvimus

DO I 294's eksplicite formål bliver udtrykt i absolvimusformelen, af hvilken det fremgår, at de danske bispedømmers besiddelser bliver fritaget for *census* og *servitium nostri iuris*, medens *servi* og *coloni* alene bliver fritaget for *servitium nostri iuris*. Desværre er kildematerialet til *census* og *servitium* i 10. årh. særdeles sparsomt, hvilket for *census'* vedkommende betyder, at det er umuligt nærmere at bestemme art og omfang i det konkrete tilfælde, men det ser ud til, at der i almindelighed har været tale om en årlig afgift, og da den er lagt på bispedømmernes besiddelser og ikke på de undergivne, er der formentlig tale om en parrallel til den *census*, der omtales i DO I 42 og DO II 274 og 303, der bekræftes af DO III 42, og som i DO II 274 benævnes *regius et imperialis census* og i DO II 303 *census nostri iuris*.

Det er ikke muligt at afgøre, om *census* for de danske bispedømmers vedkommende skulle ydes i naturalier eller penge. Vi har eksempler på begge dele, men ingen af eksemplerne taler om *census* fra bispedømmer, hvorfor de på baggrund af forskellen i ydelsen af *servitium* fra klostre og bispedømmer må tages med alle mulige forbehold. I DO I 42 er *census* opgjort til en årlig afgift på 10 *solidi*, og i DO II 274 er *census* blevet erlagt i naturalier, hvert andet år en okse og hvert andet år to okser.

Fritagelsen for *census* er yderst sjælden, idet de ottonske diplomer for bispedømmers vedkommende ikke frembyder andre eksempler end de danske. Hvad klostre angår, er der Möllenbeck, DO II 189, Fulda, DO II 274, og Reepsholt, DO II 303, der bekræftes af DO III 42.

Desuden fritager DO I 294 de danske bispedømmers besiddelser og undergivne for *servitium nostri iuris*, der er identisk med *servitium regis*. Den kirkelige *servitium* ytrede sig på to måder. For rigsabbediernes vedkommende indebar den en forpligtelse til at forsyne hoffet med naturalier, og der var her tale om fastsatte, årlige ydelser. For bispedømmernes vedkommende indebar *servitium regis* en forpligtelse til at huse og beværte kongen/kejseren, når denne på rejse gæstede et bispesæde. En nærmere bestemmelse af bispedømmernes *servitium regis* i 10. årh. bliver vanskeliggjort af, at vi for den tyske del af kejserriget ikke har nogen angivelse overhovedet af dens størrelse, eller hvor ofte den blev krævet/ydet. Heusinger og Brühl har hver især undersøgt de tyske kejseres itinerarier, og af disse fremgår det, at ottonerne primært gjorde brug af krongodset som opholdssteder under deres rejser,¹⁹ og det var også tilfældet, når de besøgte byer med bispesæder som fx. Magdeburg.²⁰ Denne politik, der gik ud på at skåne bispesæderne, blev radikalt ændret under salierne, som håndhævede en systematisk udnyttelse af kirkegodset, og fra deres tid flyder kilderne til en bestemmelse af størrelsen af *servitium regis* rigeligt. Men netop på baggrund af den radikale ændring, der skete i udnyttelsen af kirkegodset under salierne, vil det være uforsvarligt at foretage tilbageslutninger om størrelsen af *servitium regis* under ottonerne.

Vi kan imidlertid få et indblik i, hvad *servitium regis* har kunnet bestå af. I DL II 14 hedder det: *Et quidquid de praefatae ecclesiae rebus ius fisci exigere poterat, id est annona, vinum, caesum, pulli, ova, castaneae fructusque messis atque lentibus gignitur pluratica, calcem venationes vel ceterorum alia in integrum . . . concedimus . . .*²¹

I øvrigt mener Brühl at kunne fastslå om bispedømmernes pligt til at yde *servitium regis* i 10. årh. at det har stået kongen/kejseren frit for at bestemme såvel omfang som hyppighed af den *servitium*, der skulle ydes ham, idet vi for bispedømmernes vedkommende på intet tidspunkt hører noget om bestemte terminer for ydelserne. Derudover kunne kongen/kejseren gøre krav på, at den enkelte biskop ydede *servitium* også udenfor sit bispesædes grænser, således at han havde mulighed for at udnytte samtlige bispedømmers pligt til at yde *servitium*,²² og dette indebærer, at *servitium* fra bispe-

dømmer ikke blot har været en pligt til at huse og beværte kongen/kejseren, men at der også kan have været tale om naturalieydelser.

Hvad angår fritagelsen for *servitium regis* for bispedømmer, har en gennemgang af de ottonske diplomer kun afsløret et eneste eksempel, de danske bispedømmer. Det nærmeste, vi ellers kommer det, er DO III 115, som fritager den biskoppelige kirke i Passau for at yde hertugen *servitium*, men som samtidig udtrykkeligt fastholder bispedømmets pligt til at yde kejseren *servitium*. Derudover er der nogle ganske få eksempler på klostre, som bliver fritaget for at yde *servitium*, Oeren i Trier, DO II 55, Herford, DO II 234, og Geseche, DO III 29.

Nu bliver der i DO I 294 ikke talt om *servitium regis*, men om *servitium nostri iuris*. Der kan dog ikke være tvivl om de to begrebers identitet, da vendingen *ius nostrum* i de ottonske diplomer specielt betegner et ejerforhold. Kejserens *ius* betegner det, som han som kejser har ret til, har rådighed over, hans ejendom, hvilket tydeligt illustreres af de diplomer, der overdrager regalerne band, mønt, marked og told.²³ Et andet eksempel har vi i de diplomer, der bortskænker ejendom, som kejseren ad rettens vej, ved konfiskation er kommet i besiddelse af, eller som bortskænker gods, der er blevet inddraget under kronen p.g.a. manglende arvinger.²⁴ *Ius nostrum* kan også betegne den kongelige/kejserlige ejendomsret i almindelighed,²⁵ og endelig bruges *ius nostrum* i forbindelse med overdragelse af ejendomsret i vendingen *de nostro iure in eius ius et dominium transfundimus* i forskellige variationer.²⁶ Vi må på denne baggrund slutte specielt med bagtanke på brugen af *ius nostrum* i forbindelse med overdragelse af regalerne band, mønt, marked og told, samt DO II 303, der fritager klostret Reepsholt for *census: insuper et omnes res prefate ecclesie ab omni censu nostri iuris absolvimus* – at *servitium nostri iuris* i DO I 294 er identisk med *servitium regis*.

Det er DO I 294's eksplicite formål at fritage de danske bispedømmers besiddelser for *census* og *servitium regis*, men mærkværdigvis er der med undtagelse af C. A. Christensen og H. Nielsen ingen danske historikere, som kommer nærmere ind på de statsretslige konsekvenser, som denne fritagelse får. De fastslår, at man ikke skal opfatte DO I 294 "som et udslag af tysk imperialism, men som et afkald fra kejserens side på gennem sin overhøjhed over Hamburg-Bremen stiftets verdslige besiddelser at udstrække denne myndighed til de nyoprettede suffraganbispedømmer i Danmark."²⁷

Naturligvis er det rigtigt, når fx. Inge Skovgaard-Petersen fremhæver, at vi på baggrund af DO I 294 ikke kan slutte, at den tyske kejser har opkrævet *census* og *servitium* i Danmark,²⁸ men dette er i forhold til en vurdering af diplomets retslige indhold en mindre væsentlig konstatering, for diplommet beskæftiger sig ikke med, om der *de facto* er blevet opkrævet *census* og *servitium* til den tyske kejser i Danmark, men om muligheden for *de jure* at inddrive disse ydelser, hvilket er noget ganske andet. Otto I fraskriver

sig i DO I 294 retten til at inddrive *census* og *servitium regis* fra de danske bispedømmers besiddelser. Dette er diplomets normative indhold, og det er dette indhold, som må ligge til grund for enhver tolkning af diplommet i dets historiske sammenhæng.

Fritagelsen for *census* og *servitium regis* får imidlertid nogle særdeles afgørende konsekvenser af statsretslig karakter, som man i de danske tolkninger af DO I 294 ikke tidligere har været opmærksom på. Brühl anfører, at forpligtelsen til at yde *servitium* nok rent principielt hvilede på alle undersåtter, men at praksis var, at det kun var stormænd som hertuger, grever, biskopper og abbeder, der kom i betragtning.²⁹ Desuden understreger Brühl, at pligten til at yde *servitium* implicerer rigsumiddelbarhed, hvilket er ensbetydende med, at de, som skulle yde *servitium*, var rigsfyrster.³⁰ Hörger giver udtryk for samme opfatelse blot i negativ form, idet han påpeger, at tab af rigsumiddelbarhed medfører, at der ikke længere skal ydes *servitium* til riget.³¹ Denne nære forbindelse mellem pligten til at yde *servitium* og rigsumiddelbarhed er af største vigtighed for forståelsen af det retslige indhold af DO I 294, for det betyder, at Otto I ved at fritage de danske bispedømmers besiddelser for *servitium regis* også giver afkald på sine overhøjhedsrettigheder, hvadenten disse nu har været principielle eller reelle, over dem, idet bispedømmerne ved fritagelsen for *servitium regis* mister deres rigsumiddelbarhed. De danske bispedømmer er efter udstedelsen af DO I 294 ikke længere at betragte som en del af den tyske rigskirke, og deres biskopper er ikke længere – hverken principielt eller reelt – tyske rigsfyrster.

Karakteren af Otto I's afkald på fiskale fordringer på de danske bispedømmers besiddelser bliver yderligere understreget af verbet *absolvere*, der her forekommer for første gang i de ottonske diplomer. Absolvimusformelen blev oprindelig brugt i forbindelse med frigivelse af trælle og liv-egne, og i denne sammenhæng finder vi den også i de ottonske diplomer,³² men allerede i de karolingiske diplomer har vi eksempler på, at den også bliver brugt i forbindelse med fritagelse for den kongelige *census*,³³ militærtjeneste,³⁴ og biskoppelig *census* og *servitium*.³⁵ I DK I 18 bruges absolvimusformelen til at erklære klostret Lorsch for uafhængigt af fremmed myndighed. Under ottonerne har vi absolvimusformelen for første gang i DO I 294, og derefter finder vi den i DO I 382, der fritager St. Johannes' kloster i Magdeburg for alle verdslige ydelser. Dette diplom er ligesom DO I 294 skrevet af Liuitolf H, hvorfor det er nærliggende at antage, at denne har haft netop DO I 294 i tankerne, da han udformede DO I 382. Under Otto II møder vi absolvimusformelen dels i regulære frigivelsesbreve og dels i fritagelser for *census* og *servitium*³⁶ samt offentlig myndighedsudøvelse af såvel juridisktionel som fiskal karakter,³⁷ og i denne betydning finder vi den også under Otto III.³⁸

Ser vi på brugen af absolvimusformelen udenfor frigivelsesbreve under ottonerne, er det imidlertid klart, at den her er afhængig af dels DO I 294

alene og dels DO I 294 kombineret med formuleringen i frigivelsesbreve,³⁹ som man har givet et mere alment og uspecifikt præg, hvor det ikke eksplicit gælder fritagelse for *census* og *servitium*. Dette gør det imidlertid metodisk set uacceptabelt at slutte fra brugen af *absolvere* under Otto II til brugen under Otto I, og vi må derfor se brugen af *absolvere* i DO I 294 i forlængelse af brugen i de karolingiske diplomer.

Under Ludvig den Tyske, Karl III og Arnulf finder vi absolvimusformelen primært i frigivelsesbreve, men vi har også enkelte eksempler på fritagelse for kongelig *census*, militærtjeneste og biskoppelig *census* og *servitium*. Brugen af absolvimusformelen er i perioden inden DO I 294 specifikt rettet imod afståelse af dels ejendomsret og dels regale og episcopale rettigheder, altså opløsning af bindinger af ejendomsretmæssig karakter, og det er i denne betydning, vi har absolvimusformelen i DO I 294, hvor Otto I afstår fra retten til at opkræve *census* og *servitium nostri iuris* fra de danske bispedømmers besiddelser.

Absque ulla comitis vel alicuius fisci nostri exactoris infestatione

I introitusforbudet, som er atypisk, bliver det understreget om de danske kirker og deres besiddelser, at *episcopis prescriptarum ecclesiarum absque ulla comitis vel alicuius fisci nostri exactoris infestatione serviant et succumbant*. *Comes vel aliquis fisci nostri exactor* udgør altså de øvrighedspersoner, som får forment adgang til de danske bispedømmers besiddelser, og da netop introitusforbudets opregning af hvilke personer og funktioner, der i det enkelte diplom bliver givet beskyttelse imod, er af helt afgørende betydning for privilegiets omfang, må det være en absolut nødvendighed at undersøge hvilke funktioner, der skjuler sig bag formuleringen *comes vel aliquis fisci nostri exactor*.

Hvad *comes* angår, har vi desværre kun meget få oplysninger om de grevelige beføjelser i 10. og 11. årh. Under merovingerne var greven den vigtigste embedsmand med jurisdiktion og inddrivelse af skatter som embedsområde, men den stadig større mængde af immunitetsprivilegier udhulede efterhånden embedet helt. Under karolingerne blev en genoprettelse af grevskabsorganisationen udnyttet som et våben i kampen mod hertugerne, og den karolingiske greve var at betragte som en universalembedsmand, der dog, så vidt vi ved, ikke stod for administrationen af krongodset. I begyndelsen af 9. årh. var hele det frankiske rige uden nævneværdige undtagelser inddelt i grevskaber, men i løbet af 9 årh. mistede greven sin karakter af embedsmand under indtryk af den lensretlige udvikling.

Conrad⁴⁰ har beskrevet greven i 10. og 11. årh. som en kongelig embedsmand, der havde forvaltning og jurisdiktion som embedsområde. Samtidig understreger han, at i hertugdømmerne var greven underordnet hertugen, og i grevskaber, der var blevet overdraget til kirken, blev greven udnævnt

af kirken. Kun i områder under kongelig administration var greven underordnet kongen. Imidlertid medførte den tiltagende territoriale opsplitning en stadig stærkere indskrænkning i grevens rettigheder, medens der samtidig også skete det, at flere grevskaber blev samlet på en hånd, hvilket nødvendiggjorde indsættelsen af undergrever.

Schlesinger har lagt de kongelige og kejserlige diplomer til grund for sine undersøgelser, og efter at have understreget, at kildematerialet er yderste mangelfuldt, hvilket gør det umuligt at give en tilbundsående beskrivelse af de grevelige beføjelser i 10. og 11. årh. fremdrager han tre diplomer fra Hersfeld,⁴¹ der beskriver greven som den, der fører forsædet i retten. Disse diplomer er dog alle fra sidste halvdel af 11. årh. DH II 199 viser, at greverne havde ret til at indkalde forsamlinger til bekendtgørelse af befalinger og til at fælde dom under kongeligt band, men vi ved ikke hvem, der var pligtige til at møde op til disse forsamlinger.⁴²

Schlesinger definerer grevskabet således: "Die Grafschaft ist logisch ein Personenverband; sachlich aber erstreckt sie sich über den von diesen Personen angebauten Grund und Boden, ist somit ein räumlicher Bezirk. Der räumlicher Bezirk ist also nicht das Substrat, wohl aber das Korrelat der Grafschaft."⁴³ "Die Grafschaften waren Gebiete unmittelbarer königlicher Herrschaft in denen er sich durch Grafen vertreten lies. Die Grafen übten ausserdem auch Herrschaft eigenen Rechte aus."⁴⁴

Under Henrik I var der ikke sket nogen forandring i grevskabets væsen i forhold til den sidste tid under karolingerne. Som grever møder vi stadig medlemmer af de store herskerslægter, og det vil næppe være rimeligt at kalde disse for Henrik I's embedsgrever. Men ved siden af disse optræder under Henrik I og Otto I især i det saksiske område en række grever, som det ikke er muligt at identificere nærmere, og det er derfor nærliggende at slutte, at der i forbindelse med den genoprettelse af krongodset, som fandt sted under Henrik I og Otto I, er blevet udnævnt grever til at forvalte dette gods.⁴⁵ Dette betyder, at grevskaberne ikke mere udgjorde territoriale enheder, men på samme måde som det kongelige gods dels udgjorde større, samlede enheder og dels lå spredt i enkelte gårde, forholdt det sig med de grevskaber, der skulle administrere dem.⁴⁶

Desuden påpeger Schlesinger, at de erobrede, slaviske områder blev betragtet som kongeligt gods,⁴⁷ medens de markgrever, der skulle administrere dem, normalt blev betegnet *comites* i diplomerne. Betegnelsen *marchio* er undtagelsen.⁴⁸ Denne iagttagelse får dog ingen betydning i denne sammenhæng, for som det er påvist, er der intet i DO I 294, der tyder på, at der var oprettet et markgrevskab i Danmark. Desuden bliver der i introitusforbudenes opregning af de øvrighedspersoner, der bliver forment adgang til immunitetsområdet, skelnet konsekvent mellem *marchio* og *comes*.

Betegnelsen *exactor* forekommer ialt 29 gange i Otto I's diplomer og heraf kun fire gange alene, DO I 89, 239, 300 og 334. De øvrige 25 gange

bliver *exactor* nærmere bestemt enten ved adjektivet *publicus*, DO I 261, 263, 335, 353 og 372, eller ved en genitivkonstruktion, *rei publicae exactor*, DO I 245b, 254, 259, 260, 262, 271, 334, 353, 356, 357, 374, 407 og 413, *publicae partis exactor*, DO I 234 og 378, *fisci exactor*, DO I 294, 317, 325 og 329, eller *vectigalium exactor*, DO I 86.

Det er her af afgørende betydning, at hovedparten af de nævnte diplomer har italienske adressater og er skrevet af italienske notarer. It. B, som har virket 962–973,⁴⁹ har med sikkerhed skrevet DO I 239, 334, 357, 413 og muligvis også DO I 373, der alle har italienske adressater, og derudover har han skrevet DO I 356 til klostret Hersfeld i Hessen. Dette er det eneste af de nævnte diplomer, som er skrevet af en italiensk notar, og har adressat nord for Alperne. It. C, som var tilknyttet det tyske kancelli fra november 968 til 970, hvor han var under påvirkning af Liutolf H,⁵⁰ er forfatter til DO I 254, 259, 260, 262, 263 og 271, og endelig har It. D skrevet DO I 335, 353, 372, 374 samt muligvis også 378. Tilbage af diplomer med italienske adressater har vi DO I 245b, der muligvis er en forfalskning, DO I 234, der er en bekræftelse af D Ugo nr. 1,⁵¹ og som derfor må formodes at stamme fra det italienske kancelli, samt DO I 407, hvis forfatter ikke lader sig bestemme, men som bærer præg af It. B og It. E. Dette betyder, at betegnelserne *publicus exactor*, *rei publicae exactor* og *publicae partis exactor* alene forekommer i diplomer med italienske adressater og skrevet af italienske notarer, og man må derfor formode, at der her er tale om italienske betegnelser.

Tilbage har vi DO I 86, der er skrevet af Brun A, som virkede i årene 941–953, og DO I 89, der er skrevet af Brun B, som virkede i årene 940–949. Endelig har Liutolf G, der virkede 965–968, skrevet DO I 317 efter et fransk forlæg. Liutolf H, der er bevidnet i årene 961, 965–970 og 973–975, har skrevet DO I 294 og 300, og Liutolf K, der er dokumenteret i årene 965, 970, 975, 977 og 980, har skrevet DO I 325 og 329.⁵² Vi har således to diplomer med *exactor*, DO I 89 og 300, fire med *fisci exactor*, DO I 294, 317, 325 og 329, og endelig et med *vectigalium exactor*, DO I 86, ialt syv, der har adressat nord for Alperne, og som er skrevet af tyske notarer. Det er karakteristisk, at brugen af *exactor* her er knyttet til to grupper af notarer, der indbyrdes står hinanden nær i stilistisk henseende: Brun A og B samt Liutolf G, H, og K.

Ser vi på rækken af de øvrighedspersoner, der bliver ramt af introitusforbudet, er det karakteristisk, at der til *exactor* i de fleste tilfælde ud over en eventuel nærmere betegnelse bliver føjet et indefinit pronomen, *aliquis*, *quislibet* eller *ullus*, hvilket på den ene side indebærer, at *exactor* kan opfattes som dækkende de embedsmænd eller øvrighedspersoner, der ikke eksplicit rammes af introitusforbudet, hvad der igen umuliggør en nærmere bestemmelse af *exactors* funktion i de enkelte tilfælde, da denne kan skifte fra diplom til diplom, men på den anden side kan det også betyde, at om ikke alle så i alle tilfælde en del af dem, der bliver nævnt, er *exactores*. Dette fremgår i øvrigt af D Ugo nr. XV: . . . *totam publicam functionem*,

que ab aliquo exactore publico per antiquam consuetudinem exigi solet, videlicet a comite vel vicecomite a sculdasio vel decano a slatario vel vicario

I øvrigt følger rækken af de øvrighedspersoner, der bliver ramt af introitusforbudet, et ganske bestemt mønster, idet de mest betydningsfulde bliver nævnt først, og derefter følger de øvrige efter rang, fx. DO I 356: *nullus imperator sive rex dux marchio comes vicecomes aut quislibet rei publicae exactor seu quevis magna remissaque persona*, eller DO I 245b: *nullus rex dux princeps marchio comes vicecomes gastaldeus sculdais vel aliquis publicae rei exactor*. På baggrund af D Ugo nr. XV skulle man kunne slutte, at rækken fra *comes* og nedefter har været *exactores*. Hertil kan man indvende, at vi lige har set, at brugen af *exactor* hovedsageligt gælder italienske forhold, og at det kan være betænkeligt at slutte fra forhold i Lombardiet til forhold i det tyske kejserrige, men på den anden side kan man ikke se bort fra, at vi i de tyske diplomer finder de samme embedsmænd eller øvrighedspersoner, som nævnes i D Ugo nr. XV, fx. DO I 254 *sculdascio*, DG I 300 *vicarius* og DO I 378 *decanus*, og intetsteds rangerer disse over *comes*. Denne antagelse, at rækken fra *comes* og nedefter har været *exactores*, stemmer også godt overens med de iagttagelser, som Schlesinger har gjort, at fra og med Henrik I finder vi *comes* brugt om embedsmænd, der stod for administrationen af krongodset.

Den type *exactor*, hvortil der først og fremmest er knyttet et indefinit pronomen, er *rei publicae exactor*, i 10 af de 12 tilfælde, hvor betegnelsen forekommer i opremsningen af øvrighedspersoner, DO I 245b, 254, 259, 262, 271, 353, 356, 357, 374 og 407, og i de to sidste tilfælde, DO I 260 og 413, er det indefinite præg bibeholdt, idet der i DO I 260 er tilføjet adjektivet *reliquus*, og i DO I 413 bliver det *nullus*, der indleder opremsningen, gentaget foran *rei publicae exactor*. Derudover bliver der i opremsningen to gange knyttet et indefinit pronomen til *exactor*, hvor dette står uden nærmere betegnelse, DO I 89 og 334, til *publicus exactor* en gang, DO I 372, og til *fisci exactor* en gang, DO I 294. *Exactor* uden nærmere betegnelse optræder en gang i opremsningerne uden indefinit pronomen, DO I 300, *publicus exactor* ligeledes en gang, DO I 335, *publicae partis exactor* de to gange, det forekommer, DO I 235 og 376, *fisci exactor* tre gange, DO I 317, 325 og 329, og endelig *vectigalium exactor* den ene gang, det forekommer, DO I 86. Medens det italienske kancelli som hovedregel har brugs *exactor* med indefinit præg – den eneste absolutte undtagelse er *publicae partis exactor* – er det undtagelsen i det tyske kancelli, hvilket formentlig hænger sammen med, at man i det tyske kancelli som hovedregel har specificeret *exactors* myndighedsområde ved hjælp af genitivkonstruktionerne *fisci exactor* og *vectigalium exactor*.

Den opregning af øvrighedspersoner, som vi finder i introitusforbudet, er ikke uden betydning, idet det har været magtpåliggende for den notar, der har udfærdiget det enkelte diplom, at opregne netop de øvrighedsper-

soner, der kunne tænkes at true det givne privilegium, og derfor afspejler denne opregning også de særlige forhold, der har gjort sig gældende ved det enkelte diploms tilblivelse.⁵⁵ Hvad, der imidlertid er nok så væsentligt, er den præcisering af de pågældende øvrighedspersoners myndighedsområde, der følger umiddelbart efter opremsningen, idet denne præcisering giver den bedste mulighed for en nøjagtig bestemmelse af det enkelte privilegiums omfang. Selv om det mange gange er de samme øvrighedspersoner, der bliver nævnt, kan deres funktion skifte fra diplom til diplom, eller vi skulle måske snarere sige, at der bliver lagt vægt på forskellige sider af deres funktion. Det kan være den økonomiske, administrative, DO I 254, eller det kan være den juridiske, DO I 259, eller det kan være begge dele, DO I 262.

Vi har derfor på baggrund af opremsningerne af øvrighedspersoner i introitusforbudene ikke nogen mulighed for en nærmere bestemmelse af *exactors* funktionsområde i de enkelte tilfælde. Spørgsmålet er så, om vi på baggrund af de introitusforbud, der kun indeholder konstellationen *comesexactor*, har en mulighed for at nærmere os en sådan bestemmelse. Ud over DO I 294, har vi *comes-exactor* i DO I 89 og 334, og af disse fremgår det, at *exactor*, der i begge tilfælde står uden nærmere bestemmelse kan have såvel økonomiske, administrative som juridiske beføjelser. I DO I 89 har vi begge slags beføjelser, i DO I 334 økonomiske, administrative, og tager vi DO II 230, der er det eneste yderligere eksempel på *comes-exactor* udover de tre fra Otto I under ottonerne, er der alene tale om juridiske beføjelser.

Der er dog også enkelte diplomer, som specificerer *exactors* funktionsområde nærmere. Af DO I 86 fremgår det, at *exactor vectigalium* har opkrævet tribut og afgifter samt pålagt arbejdsydelser. I DO I 239 tales der om *harum rerum exactores*, og af konteksten fremgår det, at der har været tale om notarvirksomhed. Af DO I 245b fremgår det, at *rei publicae exactor* har opkrævet markedsafgift, told ved byporten, brotold, afgift ved brug af særlige bygninger samt lignende former for skat – disse afgifter er alle former for *theloneum*. I DO I 334 bliver det oplyst, at *rei publicae exactor* har haft myndighed til at udpante eller konfiskere, til at sammenkalde til forsamlinger eller retssager samt til at kræve mandebod eller bøde. Hvad *rei publicae exactor* angår, kan vi slutte, at denne må have været en kongelig embedsmand, idet en del af hans funktionsområde har været inddrivelse af regalet *theloneum*, men derudover har han også haft juridiske beføjelser. Der har altså været tale om et funktionsområde med et bredt spektrum, der har dækket samme områder som *comes* i flg. Schlings undersøgelse.

Samtidig er det også klart, at *exactor vectigalium*s funktionsområde har været indskrænket til at opkræve afgifter og ydelser, og på samme måde må vi formode, at *fisci exactors* funktionsområde har været indskrænket til fiskus. I DO II 274, hvori det hedder . . . *de regio et imperiale censu absolvi-*

mus, quem fisci exactores de villa Medenheim . . . in regium et imperialoe ius redigere soliti fuerant . . ., har vi den eneste nærmere beskrivelse i de ottonske diplomer af *fisci exactors* funktionsområde, og det fremgår heraf, at det har omfattet inddrivelsen af den kongelige og kejserlige *census*. Her vil det være nærliggende atter at henvise til DL II 14: *Et quidquid de prefate ecclesie rebus ius fisci exigere poterat . . .* Ganske vist er der her tale om det italienske *fodrum*, men det er identisk med *servitium regis*.⁵⁴ Begrundelsen for at yde *fodrum* er altså *ius fisci*, og man må derfor antage, at *fisci exactors* funktionsområde har omfattet inddrivelsen af *census* og *servitium regis*, som DO I 294 netop giver fritagelse for.

Vi har imidlertid også *fisci exactor* i DO I 317, 325 og 329. Den sidste del af *dispositio* samt *introitusforbudet* i DO I 317 er en ordret bekræftelse af et diplom fra Lothar Vestfranken, medens landsbyerne Douchy og Crombrugge, som immuniteten gælder, er blevet indføjet af kancelliet. *Fisci exactor* er altså her af fransk oprindelse, således som Stengel og Liliencron også har påpeget, idet de begge er af den opfattelse, at *fisci exactor* i DO I 294, der her optræder for første gang i de ottonske diplomer, må stamme fra dette diplom, der på det pågældende tidspunkt har befundet sig i kancelliet.⁵⁵ Det bør dog påpeges, at der i DO I 294 bliver brugt *fisci nostri exactor*, medens der i DO I 317, 325 og 329 bruges *publicus fisci exactor*. Dette er næppe uden betydning, selv om Liliencron søger at bagatellisere det, idet hun anfører, at *publicus* er faldet ud af DO I 294 ved en fejltagelse. Den ændrede formulering i DO I 294 må hænge nøje sammen med de særlige forhold, der har gjort sig gældende i forbindelse med udstedelsen af dette diplom. Som påvist ovenfor, er der intet i DO I 294, der tyder på, at Otto I har haft overhøjhed i Danmark i statsretlig forstand, og det understreges netop af, at *publicus*, der angiver, at den person, som det knyttes til, er kongelig embedsmand, er blevet skiftet ud med det mere neutrale *nostri*. Det er næppe tænkeligt, at det kejserlige kancelli har sløset med formuleringerne, eller at man kritikløst har brugt det ene diplom som forlæg for det andet uden at tage hensyn til de særlige forhold, der har gjort sig gældende ved hvert enkelt diploms udstedelse. Dette fremgår også tydeligt af DO I 317, 325 og 329, der formuleringsmæssigt flere steder er identiske, men hvor der alligevel er afgørende forskelle, der peger på de særlige omstændigheder ved hvert enkelt diploms udstedelse.

Spørgsmålet i denne sammenhæng er, om der er specielle træk ved de tre diplomer, der kan betinge brugen af *publicus fisci exactor* fremfor *publicus exactor* eller *publicae partis exactor*? Ud fra en formel bedømmelse er det karakteristisk, at i de opremsninger af øvrigheds personer i *introitusforbudene*, hvor *fisci exactor* forekommer, er den øverste øvrigheds person *comes* i de tre tilfælde, DO I 294, 317 og 329, og *iudex* i det fjerde, DO I 325, medens det i de to tilfælde, hvor *publicus exactor* forekommer, er *dux*, DO I 335 og 372, og de 11 gange *rei publicae exactor* forekommer, er den øverste i DO I 356 *imperator*, i DO I 254, 259, 262, 271, 353, 357, 374, 407 og 414

er det *dux*. Kun i DO I 260 er den øverste *comes*, og af formuleringen fremgår det, at der med *rei publicae exactor* i dette tilfælde ikke kan være tale om en bestemt embedsmand. Som nævnt er det karakteristisk for *rei publicae exactor*, at denne betegnelse som hovedregel bærer et indefinit præg. Kun i to diplomer har vi *rei publicae exactor* uden indefinit præg, DO I 334, hvor han har juridiske beføjelser, og DO I 245b, hvor han står for inddrivelsen af *theloneum*.

I DO I 325 og 329 er der utvetydigt tale om Otto I's personlige ejendom, der bliver givet til henholdsvis nonnerne i Essen og brødrene ved Moritzkirken i Magdeburg. I DO I 317 har landsbyen Crombrugge tidligere tilhørt Otto I's søster Gerbirgis, der så har skænket den til klostret Blandigni. Douchys tidligere ejerforhold hører vi ikke noget om. I DO I 325 og 329 har ejendommene tilhørt fiskus, hvilket kan være forklaringen på brugen af *fisci exactor* i disse diplomer. Dette kan man imidlertid ikke umiddelbart slutte for DO I 317's vedkommende. DO I 317 er imidlertid en bekræftelse, og *fisci exactor* blev brugt i det diplom, der skulle bekræftes, medens navnene på de to landsbyer er blevet tilføjet at Liutolf G. Liutolf K, som benyttede DO I 317 som forlæg for DO I 325 og 329, kan have bibeholdt *publicus fisci exactor*, fordi det passede ind i den sammenhæng, i hvilken DO I 325 og 329 blev givet. Det vil derfor være rimeligt at antage, at *publicus fisci exactors* funktionsområde har omfattet administrationen af fiskus. Dette ville være en antagelig forklaring på brugen af *publicus fisci exactor* i DO I 325 og 329, men naturligvis er intet bevist, hvilket jo fremgår af den omstændighed, at vi har en række andre diplomer, der bortgiver kejserlig ejendom og giver immunitet, men som ikke nævner *publicus fisci exactor*. Antagelsen støttes i øvrigt af, at der i de diplomer, som nævner *fisci exactor* i introitusforbudene, ikke forekommer øvrigheds personer, der rangerer højere end *comes*, hvilket må skyldes, at de i forvejen ikke har haft myndighed i de områder, som tilhørte fiskus, hvorfor det ikke har været nødvendigt at nævne *dux* og *marchio* i introitusforbudene.

**Sub nullius banno vel disciplilna illos nisi sub
illarum ecclesiarum advocatis esse volumus**

Denne formulering er det eneste, der kunne pege i retning af, at DO I 294 skulle være et immunitetsbrev, da man med nogen velvilje kunne opfatte denne formulering som et om end noget atypisk forbud mod *introitus iudicum* og muligvis også mod *districtio*. Hovedvægten vil i det flg. blive lagt på en principiel definition af *advocatus ecclesiae*-institutionen under ottonerne, da en nøjere udredning af, hvorledes *advocatus ecclesiae* i praksis har fungeret i det saksiske kejserrige er uinteressant i vor sammenhæng; hvad dette angår, kan henvises til Waas,⁵⁶ Otto⁵⁷ og Schlesinger.⁵⁸ Desuden vil

der blive lagt vægt på immunitetstilsigelsen i forbindelse med overdragelsen af kongeligt band til *advocatus ecclesiae*.

Under karolingerne var *advocatus ecclesiae* en kirkelig embedsmand, hvis opgave det var at repræsentere den kirke eller det kloster, som han var tilknyttet, ved offentlige retssager. Under Otto I skiftede *advocatus ecclesiae*-institutionen fuldstændig karakter, idet den under indflydelse af egenkirkeretten smeltede sammen med patronatet, og for rigskirkernes vedkommende skete der desuden det, at den kongelige jurisdiktion som en del af immunitetstilsigelsen blev overdraget til den pågældende biskop eller abbed, hvilket i praksis vil sige til *advocatus ecclesiae* for immunitetsområdets vedkommende.

Sammenstillingen *advocatus-patronus* finder vi i DO II 253, i flg. hvilket folkene under den biskoppelige kirke i Luni kun kan føres for retten af kirkens *patronus* eller *advocatus*. En af patronens væsentligste opgaver var at beskytte den kirke eller det kloster, der stod under hans patronat, og vi har da også eksempler på sammenstillingen *advocatus-defensor*. Det mest markante har vi i DO I 174, hvor Otto I erklærer, at han er *advocatus ac defensor* for nonnerne i Fisbech. I DO II 75 får nonnerne i Schildesche det privilegium, at de ikke skal være under nogen greves eller dommers myndighed bortset fra den, som de har valgt som *defensorem seu advocatum*. En meget væsentlig baggrund for forståelsen af *advocatus ecclesiae*s myndighed har vi i sammenstillingen *advocatia-mundeburdium* i DO I 392, hvor Otto I erklærer, at klostret St. Maximin i Trier har stået under hans forgængeres *mundeburdio et advocatia*, idet *mundeburdium* indebærer en principiel ejendomsret til den lokalitet, som skal beskyttes. Sammenstillingerne *advocatus-patronus* og *advocatia-mundeburdium* betyder, at *advocatus* er blevet identisk med egenkirkeherren, at han har ejendomsret til kirken som sådan, og at han har overejendomsret til dens besiddelser, samt at kirkens præster og undergivne står under hans myndighed og beskyttelse. Dette betyder for rigskirkernes vedkommende, at kongen/kejseren gennem sine embedsmænd, in casu *advocati ecclesiarum*, udøvede patronale rettigheder over rigskirkerne og deres ejendom. Dette er ikke ensbetydende med, at rigskirkerne formelt var kongelige egenkirker,⁵⁹ men det betyder, at rigskirkernes forhold til kronen havde paralleller i egenkirkevæsenet – det gælder fx. spolie- og regalieret samt ydelsen af *servitium*, der alle har deres begrundelse i patronatsretten.

Fra og med Otto I er der en ubrydelig forbindelse mellem immunitetstilsigelse til kirker og klostre og *advocatus ecclesiae*, idet immuniteten blev udformet således, at *advocatus ecclesiae* indenfor immunitetsområdet kom til at gælde som *iudex publicus*. Dette finder i immunitetsbrevene udtryk i formuleringen: *ut nullus iudex publicus . . . nisi advocatus*, hvorved den myndighed, som tidligere lå hos *iudex publicus* blev overdraget til *advocatus ecclesiae*.⁶⁰ I dette forhold har vi den helt afgørende forskel på den karolingiske immunitet og den ottonske. Den karolingiske immunitet var en

eksemption fra den kongelige jurisdiktion, der gjorde immunitetsområdet til et jurisdiktionelt selvstændigt område, medens den ottonske betød, at den kongelige jurisdiktion indenfor immunitetsområdet blev overdraget til kirken, hvilket statsretligt fik den konsekvens, at lederne i det kirkelige hierarki trådte ind i rækken af rigsfyrster. På den måde fik *advocatus ecclesiae*-institutionen fra og med Otto I en dobbelt funktion: for det første beskyttelse, *defensio*, *tuitio* og *mundeburdium*, som lå i patronatet, og for det andet kongelig jurisdiktion, som lå i *advocatus ecclesiae*'s overtagelse af *iudex publicus*' rolle.⁶¹

Under Otto I blev retten til fri valg af *advocatus ecclesiae* en ofte forekommende bestanddel af immunitetstilsigelsen, og det kom normalt til udtryk i en relativsætning efter nisiformelen, der overdrager jurisdiktionen til biskoppen/abbeden ved dennes *advocatus ecclesiae*. Dette er dog ikke ensbetydende med, at kongen ikke havde det afgørende ord at skulle have sagt ved udnævnelsen af *advocatus ecclesiae*, for i praksis betød denne ret kun en indstillingsret. Kongen skulle stadig stadfæste valget og overdrage det kongelige band til *advocatus ecclesiae*, hvilket var en absolut nødvendighed, for at denne kunne udøve jurisdiktion i immunitetsområdet.⁶²

I øvrigt kan *bannus* enten alene eller sammen med et af de andre substandtiver, der betyder immunitet, karakterisere et diplom som immunitetsbrev, og baggrunden herfor har vi netop i den omstændighed, at *advocatus ecclesiae* udøvede jurisdiktion i kraft af det kongelige band.⁶³ Stengel anfører fem diplomer fra ottonerne, hvor *bannus* alene bruges synonymt med immunitet, DO I 27 og 300, DO II 198 og 22 samt DO III 66.⁶⁴ Man bør her lægge mærke til, at Stengel ikke regner DO I 294 med til denne gruppe, og grunden hertil er tydelig, når man ser nærmere på brugen af *bannus* i de nævnte diplomer.

I DO I 300, DO II 198 og 222 samt DO III 66 er der eksplicit tale om kongeligt band, og i DO I 27 fremgår dette tydeligt af konteksten, der udelukker de tre grever, som normalt ville have haft jurisdiktion i området. Desuden bliver overdragelsen af band i alle tilfælde fulgt op af et forbud mod *introitus iudicum* med efterfølgende nisiformel. Dette er ikke tilfældet i DO I 294, hvor vi ikke har noget forbud med *introitus iudicum*, men kun mod *exactio*.

Dertil kommer at formuleringen *banno vel disciplina* i DO I 294 er særdeles vag i forhold til de formuleringer, vi finder i de nævnte diplomer, som alle utvetydigt taler om kongeligt eller kejserligt band. Nu er *bannus* ikke noget entydigt begreb,⁶⁵ men selve grundbetydningen er "en højtideligt bekendtgjort ordre stammende fra en offentlig autoritet",⁶⁶ og når *bannus* i DO I 294 bliver forbundet med *disciplina* med den disjunktive konjunktion *vel*, der sidestiller de to begreber, må det betyde, at vi her har at gøre med *bannus* i sin grundbetydning og ikke den særlige betydning "kongeligt band".⁶⁷ *Bannus* må derfor her betegne den almindelige myndighed, som *advocatus ecclesiae* i det enkelte danske bispedømme havde over bispe-

dømmets undergivne i sin egenskab af biskoppens embedsmand, og ikke den jurisdiktion, som han kunne udøve i kraft af det kongelige band. Der er altså intet i formuleringen *sub nullius banno vel disciplina illos nisi sub illarumm ecclesiarum advocatis esse volumus*, der taler for, at de danske biskoppers *advocati ecclesiarum* sad inde med kongeligt/kejserligt band. Tværtimod må sammenstillingen af *bannus* og *disciplina* betyde, at det ikke kan have været tilfældet.

Fritagelsen for *servitium regis* betød, at de danske bispedømmer formelt blev frataget deres status som medlemmer af den tyske rigskirke, og dette har medført, at Otto I ikke kan have givet de danske bispedømmer immunitet, da det kun var rigskirkerne, der fik tilsagt immunitet.⁶⁸ Som eksempel på dette nævner Otto, at da klostret Waldkirch i DO III 157 *hereditatio iure* tilfaldt kongen, altså blev rigskirke, fik det fuld dispositionsret over sin ejendom, fri valg af abbedisse og fri valg af *advocatus*. Alle tre punkter hørte da med til rigskirkernes forfatningsmæssige rettigheder.⁶⁹ Ingen af disse rettigheder bliver nævnt i DO I 294, måske lige med undtagelse af den første, som man med lidt god vilje kan læse ind i, at de danske bispedømmers besiddelser alene skal tjene biskopperne, og at *servi et coloni* kun skal være undergivet de kirkelige advokaters myndighed. Men vi mangler valgprivilegier for biskopper og advokater samt forbud mod *introitus iudicum*, hvilket sidste er en absolut betingelse for at karakterisere et ottonsk diplom som immunitetsbrev. Der er intet i DO I 294, der antyder, at der skulle være tale om et immunitetsbrev, hvilket hænger sammen med, at fritagelsen for *servitium regis* har umuliggjort en immunitetstilsigelse. Man kan heller ikke læse imperialistiske tendenser ind i DO I 294; tværtimod frasier Otto I sig her ethvert krav og enhver rettighed af fiskal karakter, som han i sin egenskab af verdenslig overhoved for ærkesædet Hamburg-Bremen måtte kunne fremføre overfor de danske bispedømmer.

Nytilkomne privilegier i DO III 41

DO III 41 er for det første en bekræftelse af DO I 294, og for det andet giver det de danske biskopper tilladelse til *emendi agros possessiones et prae-dia in omnibus regni nostri partibus ubicunque vellint aut possint*. Dette privilegium er unikt i de ottonske diplomer, og vi har derfor ingen mulighed for at sammenligne det med tilsvarende, men da det taler for sig selv, skulle det ikke være nødvendigt.

Derudover giver DO III 41 et toldfrihedsprivilegium, som desværre er mangelfuldt overleveret. Sickel gengiver Huitfeldts tekst uforandret, men gør opmærksom på, at det ikke er muligt at henvise til en sikker rettelse af den syntaktisk diffuse tekst: *Ad haec etiam omnes fideles nostri dignoscant, quod nos Folgberti nuntii ecclesiae episcopi fogatu omnes etiam inquilinos sive qualicunque paratu euntibus in nostri regni finibus theloneum prorsus*

perdonavimus. Lappenberg⁷⁰ gengiver teksten efter et brændt chartular: *Ad hoc etiam fideles nostri dognoscant, quod nos Folgberti, – ecclesiae episcopi, – sive qualicunque paratu euntibus in nostri regni finibus theloneum prorsus perdonavimus*. Lappenberg giver flg. rettelser: efter *Folgberti* indføjes *Sleswicensis*, og efter *episcopi* indføjes *mercatoribus*. Han anfører ikke, om der håndskriftsmæssigt belæg for denne rettelse, eller om den står for hans egen regning. Syntaksen i Huitfeldts tekst er diffus⁷¹ og kan forstås som et forsøg på at udfylde lakunerne i Lappenbergs tekst, men da dennes forlæg er brændt, er det umuligt at kontrollere dette. Man bør i denne sammenhæng bemærke, at Lappenbergs rettelser har et væsentligt mindre omfang end Huitfeldts. Ud fra en tekstkritisk bedømmelse vil det mest forsvarlige være at benytte Lappenbergs tekst, hvilket er ensbetydende med, at *omnes etiam Minquilinos* falder bort. I øvrigt tyder *sive quilibet* . . . på, at *omnes etiam inquilinos* ikke kan være oprindeligt, da man på baggrund af brugen af *sive* snarere måtte forvente en nærmere præcisering af de forhold, hvorunder toldfriheden skulle træde i kraft, på linie med *qualicunque paratu euntibus in nostri regni finibus*. Bortfaldet af *omnes etiam inquilinos* betyder, at vi ikke får nogen tekstmæssig angivelse af, hvem toldfrihedspri- vilegiet gælder, men da bestemmelsen om køb af jord og ejendom gælder de danske biskopper, må det være rimeligt at antage, at det samme er tilfældet her.

Regalet *theloneum* kan bedst defineres som en omsætnings- og transportafgift. Omfanget af *theloneum* kan illustreres dels af et diplom fra Karl den Skaldede fra 870.⁷² hvoraf det fremgår, at *theloneum* har omfattet brotold, vogntold, trafikaltold, der skulle kompensere for skader på marker og enge, drikkepenge, græsningsafgift, salttold o.a., og dels af DO I 245b, hvor der er tale om markedsafgift, told ved byporten, brotold, afgift ved brug af særlige bygninger, kroer? o.a. Alle med undtagelse af pilgrimme har været pligtige at betale *theloneum*, og når man tager afgiftens mangfoldighed i betragtning, har det været en ikke uvæsentlig indtægtskilde for kronen.

For at give et overblik over de ottonske toldfrihedspriviliegier er disse skematisk opstillet i bilag 2a–c, således at gruppe 1 er de diplomer, der giver toldfrihed i hele riget, gruppe 2 de diplomer, der giver partiel toldfrihed, og gruppe 3 de diplomer, der giver toldfrihed uden nærmere bestemmelser, men hvor man må antage, at toldfriheden alene berører de nævnte klostres/kirkers ejendom. Samtlige ottonske toldfrihedspriviliegier er medtaget, dog således at kun det diplom, som enten giver toldfrihed første gang eller er første ottonske bekræftelse af ældre diplomer, bliver ført fuldt ud i skemaet; senere ottonske bekræftelser, angivet med B, er sat umiddelbart efter det bekræftede diplom. For god ordens skyld skal det bemærkes, at der med Tyskland menes hertugdømmerne Saksen, Franken, Schwaben, Baiern samt Øvre og Nedre Lothringen. Modtagerne er anført efter deres statslige tilhørsforhold og ikke efter deres kirkelige; således er klosteret

Murbach i Elsas anført som tysk, selv om det kirkeligt set hører ind under Besancon.

I vor sammenhæng er det nyudstedelsen af toldfrihedsprivilegier under ottonerne, der må påkalde sig den største interesse, og det fremgår af bilag 2d, at der er udstedt ialt 25; af disse har 10 tysk adressat, to har fransk, 12 har italiensk, og et har dansk adressat. Vi har altså en stor overvægt af modtagere udenfor den tyske del af kejserriget. Ser vi på nyudstedelsen af toldfrihedsprivilegier til bispedømmer, er der ialt seks, og af disse er tre til tyske bispedømmer, DO I 6, der fritager biskoppen i Utrecht for told af møntslagning, DO I 392, der giver Peterskirken i Worms toldfrihed formentlig indenfor eget område, og DO I 210, der giver den biskoppelige kirke i Lüttich toldfrihed indenfor eget område. Derudover er der to italienske, DO II 144, der fritager bispedømmet Pavia for told formentlig indenfor eget område, DO III 250, der fritager den biskoppelige kirke i Piacenza for told i selve byen og et område i en vis afstand fra den, og endelig har vi det til de danske biskopper, DO III 41, der fritager dem for told indenfor rigets grænser. DO III 41 er uden sammenligning det mest omfattende toldfrihedsprivilegium, der er udstedt som nyt under ottonerne, idet det er det eneste, som eksplicit giver toldfrihed overalt indenfor rigets grænser, et privilegium, der tidligere kun er givet til bispedømmerne Trier og Strassburg, og da disse begge har deres rødder tilbage til karolingerne, er DO III 41 som nyudstedelse betragtet unik under ottonerne.

Diplomerne som historiske kilder

1. DO I 294

Når man læser de forskellige tolkninger, der i tidens løb er givet af dette diplom, må man undre sig over, at der aldrig er blevet foretaget en analyse af diplomets ophavssituation, hvilket er en stærk medvirkende årsag til de mange fejltolkninger, der er blevet fremsat om diplomets indhold og intentioner, og for den nyere forsknings vedkommende skyldes dette formentlig, at man stort set ukritisk har bøjet sig for Bolins autoritet og accepteret hans formelle karakteristik af diplommet uden at gå hans argumentation nærmere efter i sømmene.

Allerede udstedelsessted og -dato, Magdeburg den 26. juni 965, sætter diplommet ind i en ganske bestemt politisk situation, som er af afgørende betydning for en vurdering af dets indhold og intentioner. Den 20. maj 965 var markgreven Gero død, og Otto I var i den anledning taget til Magdeburg for at omorganisere den saksiske østmark, som siden 937 helt og holdent havde stået under Geros administration. Østmarken var et område, der var præget af konstant uro, og Otto I har haft god grund til at frygte, at der når som helst efter Geros død kunne udbrude opstande blandt de under-

trykte slaviske stammer, således som det også havde været tilfældet i forbindelse med tronskiftet 936. Behovet for at holde hele området fast i et jerngreb kan aflæses af den omstændighed, at Geros markgrevskab blev opdelt i ikke mindre end seks nye markgrevskeer. Den umiddelbare politiske kontekst, i hvilken DO I 294 blev givet, har derfor ganske givet været præget af usikkerhed overfor slaverne, og vor vurdering af de privilegier, der gives i DO I 294, og de intentioner, der måtte ligge bag, må derfor i høj grad afhænge af, om vi har nogen mulighed for at bedømme, hvorledes man fra Magdeburg kan have vurderet Danmarks stilling i denne kontekst.

Her må vi naturligvis udtrykke os med alle mulige forbehold, da vi ikke har egentlige akter vedrørende forhandlingerne i Magdeburg og derfor ikke med sikkerhed kan udtale os derom. Faktisk er DO I 294 det eneste aktstykke derfra, som kan give os et fingerpeg i den retning, men for at kunne udnytte det må vi sætte det ind i en bredere kildemæssig sammenhæng. Som bekendt er det skriftlige kildemateriale til Danmarks historie i denne periode yderst sporadisk, men kombinerer man det med det arkæologiske kildemateriale, kan der ikke herske tvivl om at Danmarks politiske og kulturelle kontekst i disse år primært har været baltisk eller slavisk.

Det fremgår af Sønder Vissingstenen 1, at Harald Blåtand var gift med Tove, der var datter af abodritternes konge Mistivoj, og på baggrund af den ægteskabspolitik, der var almindelig i middelalderens konge- og fyrsteslægter, kan man formode, at et ægteskab mellem Harald Blåtand og en datter af abodritternes konge må betyde at der også har været en politisk alliance under en eller anden form mellem de to kongehuse. Der er dog det forbehold at tage, at Mistivoj først efterfulgte Nakon som konge over abodritterne mellem 965 og 967, hvilket betyder, at det næppe vil være forsvarligt at regne med en politisk alliance mellem Harald Blåtand og Mistivoj på det tidspunkt, da DO I 294 blev givet, hvad der naturligvis på ingen måde udelukker venskabelige relationer på dette tidspunkt; vi har blot ikke noget entydigt bevis på en politisk alliance. De dansk-slaviske relationer på det ægteskabelige plan blev videreført af Svend Tveskæg, der var gift med en datter af Mieszko I af Polen, Swietoslowa, som var enke efter Erik af Sverige. Brackmann anfører desuden, at de familiemæssige bånd mellem Knud den Store og hans morbroder Boleslaw Chrobry har været baggrunden for en alliance mellem Danmark og Polen frem til Knud den Stores fredsslutning med Konrad II.⁷³

Widukinds beretning om Seliburaffæren (III, 68), der formentlig har udspillet sig i første halvdel af 967, er også et vidnesbyrd om de dansk-slaviske relationer, idet det her fortælles, at Wichmann efter aftale med Selibur forlod den borg, hvor de var belejrede, for at søge hjælp hos danerne. Ganske vist tyder konteksten på, at Wichmann ikke opsøgte Harald Blåtand, men blot benyttede lejligheden til at stikke af, men vi må i alle tilfælde kunne tyde Wichmanns påskud i den retning, at der har hersket så venskabelige relationer mellem Harald Blåtand og Selibur, at sidstnævnte

havde grund til at forvente militær assistance fra danerne i den trængte situation, han befandt sig i.

I forbindelse med omtalen af landdagen i Werla 968 fortæller Widukind (III, 70), at man fandt det nødvendigt at opretholde freden med redarierne, da der var overhængende fare for en krig med danerne, og man turde ikke føre krig på to fronter på en gang. Denne krigstrussel har vi efter alt at dømme arkæologisk vidnesbyrd om i de omfattende byggerier på Danevirke, der dendrokronologisk er dateret til 968.⁷⁴ Det ser dog ud til, at det denne gang er blevet ved trusselen, da vi intet steds møder omtale af en krig mellem danerne og sakserne 968.

973 døde både Otto I og Hermann Billung, og Harald Blåtand har formentlig benyttet det som en lejlighed til at rette et slag mod den saksiske nabo i syd. I alle tilfælde beretter Theitmar, at Otto II 974 drog mod Slesvig, at der blev udkæmpet et slag ved Danevirke, i hvilket Otto II sejrede, og at han befæstede en borg i grænseområdet for at sikre dette (III, 6). Det står imidlertid klart, at Harald Blåtands forsøg på at bekæmpe Otto II ikke behøver at blive betragtet isoleret, men kan ses i en større sammenhæng. I flg. *Lamperti Annales* havde Boleslaw II af Böhmen og Mieszko I af Polen sammen med hertug Henrik af Bayern og biskop Abraham af Freising planlagt et anslag mod Otto II, men det lykkedes ham at afværge det, inden det kom til kamp, og umiddelbart efter vendte han sig mod Harald Blåtand. Hermed er naturligtvis ikke sagt, at Harald Blåtand har været part i anslaget mod Otto II, da man nok med større ret må formode, at han snarere blot har ønsket at udnytte situationen, hvor Otto II havde problemer langs østgrænsen, men det peger på en vis sammenhæng i den danske og slaviske politik i forhold til det saksiske kejserrige.

I forbindelse med Harald Blåtands mislykkede forsøg på at føre krig mod Otto II er det af afgørende betydning, om vi kan sige noget om det statsretlige forhold mellem Danmark og kejserriget på dette tidspunkt. Thietmar bruger verbet *rebellere* = gøre oprør, hvilket i flg. tysk forskningsopfattelse indicerer, at Harald Blåtand har stået i et afhængighedsforhold til Otto I, som han så søger at løsrive sig fra i forbindelse med tronskiftet. Indtrykket af, at Harald Blåtand har stået i et afhængighedsforhold til kejserriget, støtter tyske historikere på *Lamperti Annales* og *Annales Hildesheimenses*, der begge oplyser, at Otto I kort før sin død fejrede påske i Quedlinburg, og at der ved denne lejlighed kom udsendinge fra en række nationer, bl.a. Danmark, medbringende gaver, hvilket de tolker således, at Danmark har haft status af tributbetalende land, og den opfattelse har man så ydeligere støttet på den kendsgerning, at Henrik I 934 besejrede Gnupa, som han tvangsdøbte og gjorde tributbetalende. Imod denne tolkning taler, at vi såvel i *Lamperti Annales* som i *Annales Hildesheimenses* har *legati Grecorum* og *Bulgariuorum* sidestillet med *legati Danorum*, hvilket må betyde, at vi ikke umiddelbart kan sætte lighedstegn mellem *munus* og *tributum*, da det må anses for udelukket, at områder indenfor den byzantinske

magtsfære har betalt tribut til Otto I. Dette udelukker ikke på nogen måde, at Danmark kan have stået i et afhængighedsforhold til Otto I, hvilket brugen af verbet *rebellere* i forbindelse med krigen mod Otto II da også kunne tyde på, det må blot understreges, at vi ikke på baggrund af *Lamperti Annales* og *Annales Hildesheimenses* kan udtale os om graden af et eventuelt afhængighedsforhold.

Adam af Bremen anfører, at Otto I's herredømme over Danmark var af en sådan karakter, at han endogså kunne bortgive bispesæderne (II, 31). Trillmich⁷⁵ og Henrichsen⁷⁶ henviser i deres udgaver af Adam af Bremen til DO I 294, som dog taget efter sin ordlyd ikke kan bruges i denne sammenhæng, da det ikke omtaler udnævnelse af biskopper, så der må enten være tale om en henvisning til kongelige udnævnelsesbreve, der nu er gået tabt, og som i givet fald må stamme fra før 965, eller også foreligger der en bevidst mistolkning af DO I 294.. Hvis der er tale om nu tabte, kongelige udnævnelsesbreve til biskopper i Danmark – i så fald er der formentlig tale om udnævnelsesbreve fra 948 – behøver det ikke at indicere et saksisk overherredømme over Danmark, da de første biskopper har været missionsbiskopper, hvis udnævnelse ikke har forudsat et statsretligt herredømme over det område, de skulle virke i.

983 brød den store slaveropstand ud, hvilke resulterede i, at Billungs mark og den nordlige del af den gamle østmark, der omfattede bispedømmerne Havelberg og Brandenburg, blev løsrevet fra kejserriget, og Hamburg blev ødelagt af Mistivoj. Også Harald Blåtand deltog i slaveropstanden, idet han indtog den borg, som Otto II havde befæstet for at kontrollere områderne ved den danske grænse, og dermed var der sat et endegyldigt punktum for ottonsk indflydelse i Danmark.

Endelig fortæller Adam af Bremen, at Harald Blåtand efter at være blevet såret i kampen mod Svend Tveskæg flygtede til Jumne eller Wollin, hvor han blev venligt modtaget af slaverne, men efter nogle dages forløb døde han, og hans lig blev ført til Roskilde og begravet i den kirke, som han havde bygget der (II, 27–28). Denne oplysning støttes af *Encomium Emmae reginae* (I, 1). Om vi her skal se en henvisning til det sagnomspundne Jomsborg, skal jeg ikke komme nærmere ind på i denne sammenhæng, men givet er det, at vi har såvel skriftlig som arkæologisk påvisning af dansk-slaviske relationer i i alle tilfælde den sidste del af Harald Blåtands regeringstid for Jumne/Wollins vedkommende.

Udover de her anførte kilder har vi yderligere en, der kan kaste lys over Harald Blåtands forhold til det saksiske kejserrige, Widukinds omtale af Wichmanns forsøg på at få Harald Blåtand med til at begynde en krig mod Otto I, der endnu ikke var vendt hjem fra kejserkroningen i Rom. Det lykkedes dog ikke for Wichmann, men alene den omstændighed, at han forsøgte at få Harald Blåtand med i en krig mod Otto I, må tolkes således, at de dansk-saksiske relationer på det pågældende tidspunkt ikke har været de varmeste, og vi kan muligvis også her se en antydning af, at Harald Blå-

tand har stået i et afhængighedsforhold til Otto I.

Når vi bruger disse kilder til at belyse DO I 294's ophavssituation, er det med det forbehold, at samtlige kilder undtagen sidstnævnte beretter om begivenheder, der ligger efter 965, og det betyder, at vor opfatelse af, hvorledes man i Magdeburg 965 kan have vurderet Danmarks stilling i forhold til slaverne, må bygge på en tilbageslutning fra disse kilder, hvilket metodisk set er betænkeligt, og det medfører, at det er umuligt at udtale sig i andet end helt generelle vendinger. Men med dette forbehold in mente må vi samtidig erkende, at vor eneste mulighed for at få et indblik i, hvordan man i Magdeburg 965 kan have vurderet Danmark, ligger i en tilbageslutning fra disse kilder, og når jeg mener, at det med en vis rimelighed kan gøres, bygger jeg det for det første på, at der i beretningen om Wichmanns forsøg på at få Harald Blåtand med til at begynde en krig mod Otto I ikke er noget, som umiddelbart strider imod en sådan tilbageslutning, der går ud på, at man fra Magdeburg har set Danmark som led i en slavisk kontekst, altså har vurderet Danmark som en potentiel deltager i en mulig slavisk opstand efter Geros død, og for det andet har denne tankegang ikke været fremmed i kredsen omkring Otto I, for på landdagen i Werla 968 gjorde man sig netop overvejelser om det betimelige i at føre krig på to fronter på en gang mod redarierne og danerne, og der fandt man, at det vil være alt for risikabelt.

At Danmark er blevet betragtet som led i en slavisk kontekst støttes også af det arkæologiske kildemateriale som helhed. Her kan man for det første henvise til Østersøkeramikken, der var af slavisk eller vendisk oprindelse, og som var totalt dominerende i det østdanske område,⁷⁷ for det andet er der påvist skandinaviske bosættelser i en række slaviske byer ved Østersøen, Oldenburg, Ralswiek, Wollin og Truso,⁷⁸ og ensdannetheden af smykker og brudsølv i de danske og vendiske skattefund tyder på,⁸⁰ at der må have hersket ligeværdige relationer formentlig i form af handelsmæssige forbindelser mellem Danmark og de vendiske områder i denne periode, og for det fjerde påpeger Else Roesdahl i sin gennemgang af fundene på Fyrkat, at de slaviske og baltiske importvarer har været helt dominerende.⁸¹

Vi kan derfor konkludere, at såvel det skriftlige som det arkæologiske kildemateriale peger i retning af, at Danmark set fra Europa har befundet sig i en slavisk kontekst såvel politisk som kulturelt, og der kan næppe være tvivl om, at man, da man i juni 965 var samlede i Magdeburg for at omorganisere østmarken efter Geros død, har haft dette forhold i tankerne og set den mulighed i øjnene, at Harald Blåtand, hvis der skulle udbryde oprør i de slaviske områder, ville deltage på slavernes side, og at dømme efter Wichmanns forsøg på at få Harald Blåtand med til at starte en krig mod Otto I 962 samt de overvejelser, som man gjorde sig på landdagen 968 i Werla om den overhængende fare for en krig mod danerne, har Danmark næppe været nogen ubetydelig magtfaktor i dette område.

Spørgsmålet bliver nu, hvorledes vi skal forstå DO I 294 i denne sammenhæng? Hvis vi først ser på det eksplicite formål med DO I 294, er dette at fritage de danske bispedømmer for at yde *census* og *servitium regis* til Otto I, og denne fritagelse gælder eksplicit såvel ejendom som undergivne. Dette har for de danske bispedømmer fået den konsekvens, at de er blevet frigjort fra den tyske rigskirke, hvilket for de danske biskoppers vedkommende har betydet, at de principielt ikke længere kunne betragtes som tyske rigsfyrster. Den radikale karakter af Otto I's afkald på fiskale fordringer på de danske bispedømmers besiddelser og undergivne bliver understreget af brugen af absolvimusformelen, der under karolingerne og i DO I 294 specifikt er rettet imod afståelse af ejendomsret samt af regale og episkopale rettigheder, altså imod opløsning af bindinger af ejendomsretsmæssig karakter. Man må derfor tolke DO I 294's eksplicite formål som et udtryk for, at Otto I her fraskriver sig retten til at gribe ind i de danske bispedømmers forhold i kraft af sin stilling som det verdslige overhoved for ærkesædet Hamburg-Bremen. Dette medfører, at vi kan betragte dette diplom som en anerkendelse af Harald Blåtands suverænitet over den danske kirke.

Denne antagelse falder i tråd med den omstændighed, at vi i DO I 294 alene har en fiskal eksemption for de danske bispedømmer, men hverken har immunitetstilgivelse eller forbud mod *introitus iudicum*, hvilket det vil være mest nærliggende at tolke således, at Otto I, i alle tilfælde på det tidspunkt hvor diplommet blev givet, ikke har haft nogen form for jurisdiktionel myndighed i Danmark, eftersom immuniteten under ottonerne netop indebærer en overdragelse af den kongelige jurisdiktion til for bispedømmers vedkommende biskoppen ved dennes *advocatus ecclesiae*. Denne antagelse bliver støttet af, at kildematerialet til denne periode stort set enstemmigt beskriver Danmark som selvstændigt. De eneste undtagelser herfra har vi hos Adam af Bremen, hvis fremstilling dog er behæftet med for store usikkerhedsfaktorer til at kunne benyttes i denne sammenhæng, samt i omtalen af påskemødet i Quedlinburg 973 i *Lamperti Annales* og *Annales Hildesheimenses*, men det er umuligt på baggrund af disse notitser nærmere at bestemme art eller omfang af et eventuelt afhængighedsforhold. I denne sammenhæng bør man også lægge mærke til, at Otto II efter sit felttog 974 mod Harald Blåtand, hvor han besejrer denne ved Danevirke, tilsyneladende ikke går ind på dansk område, men nøjes med at befæste en borg i grænseområdet, og konteksten tyder på, at der ikke har været tale om Hedeby/Slesvig. Dertil kommer, at Harald Blåtand tilsyneladende uforstyrret af Otto II har kunnet bygge Ravningsbroen og trelleborgene.

Et motiv fra Otto I's side bag udstedelsen af DO I 294 kan derfor være et forsøg på at pacificere Harald Blåtand og dermed sikre den saksiske nordflanke under en eventuel slaveropstand. En tilskyndelse for Harald Blåtand til at forholde sig i ro har ligget i anerkendelse af hans suverænitet over den danske kirke, og heri vil det i øvrigt også være naturligt at se en

anerkendelse af, at Danmark efter Harald Blåtands døb havde ændret status fra missionsområde til kristen stat, hvad der igen nødvendigvis måtte få politiske konsekvenser for forholdet mellem Danmark og kejserriget.

Så længe de danske biskopper var missionsbiskopper har Otto I været forpligtet til at understøtte deres virksomhed, hvilket med nødvendighed må have medført, at man fra dansk side har betragtet missionsvirksomheden som et udslag af tysk ekspansionspolitik. Dette kan ikke undre, når man ser, hvorledes Otto I i de slaviske områder netop lod mission og ekspansion gå hånd i hånd, hvad danerne og Harald Blåtand næppe har været uvidende om, når man tager de tætte forbindelser mellem Danmark og de slaviske områder i betragtning. Det er da også muligt, at Harald Blåtand netop på baggrund af slavernes erfaringer har følt sig tilskyndet til "frivilligt" at lade sig døbe, hvorved han, som det udtrykkes på den store Jellingesten, gjorde danerne kristne. Ved således at frigøre de danske bispedømmer fra den tyske rigskirke har Otto I tilkendegivet, at den danske kirke var et dansk anliggende, som han ikke ønskede at blande sig i.

Det er imidlertid evident, at udstedelsen af DO I 294 ikke blot kan ses som et resultat af en akut opstået politisk situation. Det er diplomats eksplicite formål at definere et bestemt retsligt forhold mellem Otto I og de danske bispedømmer, og derfor må det også sættes ind i en kirkepolitisk sammenhæng, og her er det af afgørende betydning, at vi først søger at komme til en nærmere forståelse af de danske bispedømmers karakter.

832 bestemte Gregor IV i det diplom, hvori han bekræftede Ludvig den Frommes oprettelse af et bispesæde i Hamburg, at det skulle være missionssæde for de svenske, danske og slaviske folk. De tilløb, der var sket under Ansgar i de følgende år til en kristning af Sverige og Danmark, var løbet ud i sandet i den forstand, at de ikke havde resulteret i oprettelsen af suffraganbispedømmer under Hamburg. Dette betød, at ærkesædet Hamburg-Bremen som en metropol uden suffraganer ikke var i overensstemmelse med den kanoniske ret. Ganske vist var der ikke opstillet bestemte krav, hvis opfyldelse var en forudsætning for oprettelsen af en ny metropol, men så langt vi kan komme tilbage, har der stort set været sammenfald mellem metropolerne som kirkelige organisationer og de statslige provinser,⁸² og helt tilbage til de nikæanske kanones fra 325 forudsættes det, at ærkebiskoppen har haft flere biskopper under sig, og ærkebiskoppen af Hamburg-Bremen har derfor måttet leve på et kanonisk provisorium.

Denne uholdbare situation blev bragt til ophør ved synoden i Ingelheim 948, hvor det af deltagerlisten fremgår, at der også har været tre danske biskopper til stede, Liafdag af Ribe, Hored af Slesvig og Reginbrand af Århus,⁸³ og Horst Fuhrmann har overbevisende påvist, at disse danske biskopper må være blevet viede på selve synoden i Ingelheim,⁸⁴ hvilket har skaffet Adaldag de nødvendige suffraganer.

Dette kan naturligvis danne udgangspunkt for flere forskellige tolkning-

er, idet man som motiver bag den politiske proces, som oprettelsen af nye bispesæder har været, dels kan se Otto I's imperialistiske politik og dels Adaldags ønske om at få regelrette suffraganer, men det er i alle tilfælde givet, at uanset om de danske biskopper, der blev viede 948, nogensinde har sat deres ben i Danmark eller ej, er deres vielse og oprettelsen af bispesæderne i Ribe, Slesvig og Århus i nøje overensstemmelse med den kanoniske rets bestemmelser, og dermed er ærkesædet Hamburg-Bremens provisoriske forhold til den kanoniske ret blevet bragt i orden, og Adaldags stilling som metropolit er blevet helt afklaret.

Vielsen af biskopper til Danmark forudsætter ikke umiddelbart en oprettelse af stifter med faste, geografiske grænser, da det var almindelig praksis, at missionærer blev bispeviede, hvis de ikke var det i forvejen, når de tog afsted til deres missionsmark, og hvis udgangspunktet for deres missionsarbejde ikke var nøjere bestemt på forhånd, blev der føjet *gentium* eller *in gentibus* til deres titel, som kunne være enten *episcopus* eller, hvis de havde fået pallium i Rom, *archiepiscopus*,⁸⁵ og da formålet med oprettelsen af ærkesædet Hamburg var en kristning af Sverige, Danmark og de slaviske områder, vil det være nærliggende at forestille sig, at de første danske biskopper netop har været missionsbiskopper, hvilket Adam af Bremen også anfører (II, 26).

Når vi i dette tilfælde ikke har de tre biskopper omtalt som *episcipi gentium*, men med angivelsen af byerne Ribe, Slesvig og Århus som deres sæder, er årsagen formentlig, at der her er tale om mission i overensstemmelse med den romerske missionsmetode, der gik ud på, at der så hurtigt som muligt blev oprettet regelrette bispesæder i missionsmarken. Angivelsen af Ribe, Slesvig og Århus stemmer nøje overens med den kanoniske rets bestemmelser om, at nyoprettelsen af et bispesæde kun må ske i bebyggelser, der har status som byer,⁸⁶ og alle tre byer er arkæologisk velbevidnede i denne periode. Dertil kommer, at ærkebiskoppen af Hamburg-Bremen var *legatus in omnibus circumquaque gentibus Sueonum siue Danorum nec non etiam Slauorum*, hvilket vil sige, at den kirkelige organisation af disse områder påhvilede ham, og man må derfor antage, at de biskopper, som han udsendte, havde nærmere definerede udgangspunkter for deres virksomhed.

Vielsen af biskopper til Danmark betyder heller ikke, at Otto I har haft overhøjhedsrettigheder i Danmark, lige så lidt som Ludvig den Fromme havde det, da han udsendte Ansgar, hvilket naturligvis ikke betyder, at der ikke har ligget politiske motiver bag udnævnelserne 948. I kroningsliturgiernes bliver det understreget, at kongen/kejseren var forpligtet til at beskytte kirken mod dens modstandere og til at undertrykke de hedenske nabofolk, og man må formode, at Otto I så meget mere har følt sig tilskyndet til dette, som Danmark var en del af Hamburg-Bremens missionsmark, således at det, når det var blevet kristnet, ville blive organiseret under et sak-sisk ærkesæde, hvorved han ville få en væsentlig indflydelse på de indre for-

hold i Danmark, i og med at han ville kunne påvirke eller måske direkte diktere udnævnelser af biskopper.

Afgørende for forståelsen af DO I 294 er også, at medens Danmark 948 har haft status af hedensk nation, er det, da DO I 294 blev givet, blevet anset for at være en kristen nation i kraft af Harald Blåtands dåb, der, som Lene Demidoff har påvist,⁸⁷ må have fundet sted mellem 953 og 965, og at dømme efter sammenhængen hos Widukind er det sket mellem 961 og 965, medens Otto I var i Italien. At Harald Blåtands omvendelse må have haft denne officielle effekt, understreges af Widukind, som anfører, at Harald Blåtand som reaktion på Poppo's jernbyrd befalede alle sine undersåtter kun at dyrke Kristus (III, 65), og der kan næppe være tvivl om, at Widukind, der skrev denne del af sin *Res gestae Saxonicae* 967/68, her giver udtryk for den officielle, saksiske bedømmelse af Danmark. I øvrigt fremhæver Harald Blåtand selv på den store Jellingesten, at det var ham, som gjorde danerne kristne. Om vi så her skal se en direkte parallel til princippet *cuius regio cuius religio*, som vi møder under reformationen, kan vel næppe afgøres med sikkerhed, men givet er det, at kongen har haft en afgørende indflydelse i religiøse spørgsmål. Dette fremgår fx. af *Vita Ansgarii* 24 og 32, hvor det bliver understreget, at Ansgar havde kongelig tilladelse til at bygge kirker og holde gudstjenester i Slesvig/Hedeby og Ribe.

På denne baggrund er det muligt at opfatte DO I 294 som en slags stiftelsesdiplom for de danske bispedømmer i den forstand, at disse fra at være missionssæder, som formelt var tilknyttede den tyske rigskirke, i kraft af DO I 294 overgår til at blive faste bispesæder i en dansk rigskirke eller kongelig egenkirke. De danske bispedømmer er stadig i kirkelig henseende suffraganer under Hamburg-Bremen, men politisk hører de under Danmark, hvilket i diplomets udtrykkes ved, at Otto I giver afkald på *census* og *servitium regis*, som han som den tyske rigskirkes verdslige overhoved havde krav på, og dermed har han bragt de danske bispedømmers tilhørsforhold til den tyske rigskirke til ophør. Hvorledes deres juridiske stilling eller tilhørsforhold derefter har været, kan vi ikke afgøre med sikkerhed, men under indtryk af *Vita Ansgarii* 24 og 32 vil det mest kvalificerede gæt være, at de er blevet kongelig egenkirke.

2. DO III 41

Dette diplom er udstedt i Wildeshausen den 18. marts 988, altså knap halvanden måned inden Adaldags død den 29. april 988. Stedet for udstedelsen har ingen større interesse i denne sammenhæng, idet diplomets efter Stengels mening på forhånd er blevet udfærdiget af modtageren,⁸⁸ hvilket er ensbetydende med, at det er gået udenom de sædvanlige kanaler i kancelliet. Denne opfattelse støttes i øvrigt af, at Adaldags nuntius, Folgbert, bliver nævnt i forbindelse med toldfrihedsprivilegiet som den, der har bedt

om dette privilegium, medens den normale procedure i de af kancelliet udfærdigede bekræftelser var, at ændringer i den persongruppe, der anmodede om det pågældende privilegium, blev foretaget i *petitio*, cf. fx. DO III 40, hvor Tehophanu er blevet indføjet i *petitio*. Dertil kommer, at DO III 40 af 16/3-988 og DO III 42 af 20/3-988, som begge vedrører Hamburg-Bremen og har Adaldag i *petitio*, er gået den normale vej via kancelliet, idet begge disse bekræftelser i flg. Sickel og Stengel⁸⁹ er blevet bearbejdet af Hildibald F, medens Sickel anfører, at DO III 41 ikke er blevet dikteret i kancelliet, hvilket stemmer overens med Stengels antagelse. Dette kan forstås således, at DO III 41 er blevet bragt med til underskrift, samtidig med at man har hentet bekræftelserne DO III 40 og 42 i Wildeshausen.

Det er her værd at lægge mærke til, at ingen af de nytilkomne privilegier har haft gyldighed i Danmark, og de kan derfor bedst tolkes således, at de danske biskopper af en eller anden årsag er blevet tvunget til at forlade landet og tage permanent ophold i kejserriget. Kæder vi dette sammen med den omstændighed, at DO III 41 er gået udenom de sædvanlige kanaler i kancelliet, tyder det på, at denne situation er opstået meget pludseligt og på et tidspunkt, der har ligget relativt nær diplomets udstedelsesdato, da man ellers måtte formode, at DO I 294, som DO III 41 er en bekræftelse af, var blevet sendt til kancelliet sammen med forlæggene til DO III 40 og 42. Vi ved ikke, hvor lang ekspeditionstiden på en bekræftelse af et diplom har været i kancelliet, men både Stengel og Liliencron⁹⁰ henviser til, at Liutolf H må have benyttet forlægget til DO I 317 af 22/1-966 som forlæg for DO I 294 af 26/6-965, hvilket betyder, at det pågældende forlæg må have befundet sig i kancelliet i mindst et halvt år. I dette tilfælde kunne man formode, at forlæggene til DO III 40 og 42 var blevet afleveret til kancelliet, da formynderregeringen i slutningen af maj 987 befandt sig i Corvei,⁹¹ altså i relativ nærhed af Bremen, og de bekræftede diplomer er så blevet hentet igen, da formynderregeringen i marts 988 kom til Wildeshausen ca. 50 km. sydvest for Bremen. Er denne antagelse rigtig, må de begivenheder, der har været årsag til de nytilkomne privilegier i DO III 41, have fundet sted i tiden fra slutningen af maj 987 til begyndelsen af marts 988.

De begivenheder, der kan være tale om, er formentlig kampen mellem Harald Blåtand og Svend Tveskæg. Adam af Bremen hævder (II, 27-28), at det er Svend Tveskæg som efter flere anslag mod sin aldrende fader sætter sig i spidsen for en hedensk opstand, der resulterer i, at Harald Blåtand bliver såret og flygter til Jumne, hvor han dør efter nogle dages forløb. Som dødsdag opgives den 1. november, men der gives intet årstal. I *Encomium Emmae reginae* (I, 1) er det Harald Blåtand, som af misundelse starter krigen mod den folkekære Svend Tveskæg, men udfaldet af krigen skildres som det samme.

I flg. Adam af Bremen (II, 29) foranstaltede Svend Tveskæg efter sin faders død en omfattende kristenforfølgelse, som Libentius, der efterfulgte Adaldag, forgæves søgte at afværge med bønner og gaver, og konteksten

tyder på, at dette skete kort tid efter Libentius' overtagelse af ærkesædet. Det kan have været denne kristenforfølgelse, der har tvunget biskopperne til at søge sikkerhed i kejserriget og dermed foranlediget tilføjelserne i DO III 41, hvilket må betyde, at den er startet allerede i Adaldags sidste år, hvilket sammenhængen hos Adam af Bremen da også tyder på, idet krigen mellem Harald Blåtand og Svend Tveskæg omtales inden Adaldags død.

En af de biskopper, der har nydt godt af privilegierne i DO III 41, er Ekkehard af Slesvig, som angiveligt opholdt sig i Hildesheim, fordi hans by var lagt øde ved barbarernes hærgen. Dette oplyste han på synoden i Gandersheim år 1000,⁹² men desværre ved vi ikke, hvornår han kom til Hildesheim. Af *Annales Hildesheimenses* fremgår det, at han opholdt sig der til sin død 1026. Vi ved altså ikke, om Ekkehard er kommet til Hildesheim på grund af de kristenforfølgelser, der formentlig er startet i slutningen af 987, og som må være årsagen til de nytilkomne privilegier i DO III 41, eller om det er sket på et senere tidspunkt og måske af helt andre årsager.

Problemet er nemlig, at vi i Haddebystenene 1 og 3⁹³ har vidnesbyrd om kampe ved Hedeby under en kong Svend, som efter Moltkes mening må være Svend Tveskæg, men vi må nok med Aksel E. Christensen erkende, at hvor fristende det end kan være at kombinere oplysningerne i *Vita St. Bernwardi* om, at bispesædet i Slesvig var lagt øde, med den belejring af Hedeby, der omtales på de to Haddebysten, så er det hele så usikkert, at der er lige så stor sandsynlighed for, at *Vita St. Bernwardi* og Haddesbytenene omtaler forskellige begivenheder.⁹⁴ Hertil kommer, at Skardestenen omtaler, at Skarde tidligere var draget vesterpå, og herved sigtes formentlig til Svend Tveskægs vikingetog mod England, hvoraf de første falder i 990-erne, og det er ensbetydende med, at Svend Tveskægs belejring af Hedeby må have været senere end 987.

En forklaring på, hvorfor Ekkehard ikke vendte tilbage til Slesvig fra Hildesheim, men blev der til sin død, kunne søges i den opstand, som Svend Tveskæg satte sig i spidsen for, og som førte til Harald Blåtands fald. Adam af Bremen karakteriserer opstanden som en hedensk reaktion mod Harald Blåtand, men det er et stort spørgsmål, hvor meget vi skal lægge i Adam af Bremens brug af ordet hedensk. Der er nemlig intet, der ellers peger i retning af, at Svend Tveskæg begyndte sin regering som hedning.

Ganske vist skildrer Adam af Bremen den danske kirkes vilkår i disse år i dystre vendinger, men det lader dog ikke til, at det kirkelige arbejde er gået helt i stå. I Jylland var bispesædet i Århus gået ind, men Ribe og Slesvig fungerede stadigvæk som bispesæder. I Ribe var Odinkar den Yngre biskop, og i Slesvig havde Esico, som formentlig er identisk Ekkehard efterfulgt Poppo. Det ser imidlertid ud til, at Odinkar har været den eneste, der fungerede i Jylland og i øvrigt også af og til på øerne, for det hedder om Esico/Ekkehard, at han blev hjemme, hvormed der formentlig menes, at han opholdt sig i Hildesheim, hvor han var domherre, og om de øvrige biskopper hedder det, at de blev forhindret af forfølgelse (II, 49). Der bli-

ver i denne sammenhæng også nævnt en Poppo theologus, som det ikke er muligt at identificere nærmere. Odinkar den Yngre var af dansk kongeslægt og elev og nevø af Odinkar den Ældre, der virkede på Fyn, Sjælland, i Skåne og i Sverige (II, 36). Derudover indsatte Svend Tveskæg Gotebald, der kom fra England, for at forkynde i Skåne (II, 41). Alt i alt tyder det på, at af de biskopper, der fungerede under Svend Tveskæg, var de to af dansk oprindelse og den ene af engelsk.

Det vil på denne baggrund være det sandsynligste at se Svend Tveskægs "hedenske" opstand som en løsrivelse af Danmark fra dets kirkelige binding til Hamburg-Bremen med de deraf følgende muligheder for at komme til at stå i afhængighedsforhold til det saksiske kejserrige, og en konsekvens af denne løsrivelse har været, at man har tvunget de danske biskopper af tysk oprindelse til at forlade landet, og blandt disse kan Ekkehard have været. Disse begivenheder har så igen foranlediget de nytilkomne privilegier i DO III 41.

Denne antagelse bliver støttet af, at Knud den Store også indførte engelske gejstlige (Adam af Bremen II, 55), og først efter fredsslutningen med Konrad II synes der at foreligge en anerkendelse af Hamburg-Bremens overhøjhed over de danske bispedømmer fra den danske konges side.

Selv om vi på grund af manglende kildemateriale ikke har mulighed for at præcisere tidspunkt for eller omstændigheder i forbindelse med Ekkehards flugt fra Danmark og ankomst til Hildesheim nærmere, men må nøjes med at konstatere, at det kan være sket enten som følge af Svend Tveskægs oprør eller i forbindelse med sammes eventuelle belejring og indtagelse af Hedeby i 990-erne, er det evident, at der må være en umiddelbar forbindelse mellem Adam af Bremens omtale af Svend Tveskægs "hedenske" oprør og DO III 41, hvor de nytilkomne privilegier bedst giver mening, hvis man antager, at de danske biskopper er blevet nødt til at tage permanent ophold i kejserriget, således at DO III 41 må være givet af hensyn til de danske biskopper af tysk oprindelse, der har måttet forlade landet efter Svend Tveskægs sejr.

Dette er imidlertid ensbetydende med, at vi også har fået mulighed for at sætte ikke blot dato, men også årstal på tidspunktet for Harald Blåtands død, som må sættes til den 1. november 987. For årstallet 987 taler for det første den omstændighed, at DO III 41 på forhånd er blevet udfærdiget af modtageren og altså er gået udenom de sædvanlige kanaler i kancelliet, hvilket tyder på, at der pludselig er opstået en kritisk situation for de danske biskopper, hvad der har nødvendiggjort de nye privilegier. Dette bliver yderligere støttet af, at vi med en vis sandsynlighed kan antage, at forlæggene til DO III 40 og 42 er blevet indleveret til kancelliet i slutningen af maj 987, hvilket igen er ensbetydende med, at de begivenheder, der har foranlediget DO III 41, må have fundet sted i perioden maj 987 til marts 988. Denne antagelse kan desuden begrundes med, at Adam af Bremen fortæl-

ler om Svend Tveskægs oprør mod Harald Blåtand umiddelbart forud for beretningen om Adaldags død, der indtraf den 29. april 988. Hvis vi antager, at Harald Blåtand er død den 1. november 987, er der gået ca. fem måneder fra Svend Tveskægs oprør til udstedelsen af DO III 41, hvilket vil sige fem måneders kristenforfølgelse for nu at blive i Adam af Bremens terminologi, eller fem måneders forfølgelse af gejstlige af tysk oprindelse, hvilket formentlig har været tilstrækkeligt til, at disse biskopper har følt jorden brænde under sig og er søgt i sikkerhed i kejserriget. Endelig kan man anføre, at hvis Harald Blåtand var død tidligere end 987, måtte man formode, at Adam af Bremen også havde beskrevet kristenforfølgelser i Danmark under Adaldag og ikke blot under Libentius, da man næppe kan formode, at Svend Tveskæg har ventet i over et år på at fuldføre, hvad der åbenbart har været et af formålene med hans opstand, at sætte de tyske gejstlige på porten og løsrive den danske kirke fra båndene til Hamburg-Bremen.

Er denne antagelse rigtig, kan vi også slå fast, at det er Harald Blåtand, der har stået bag opførelsen af broanlægget i Ravning, der dendrokronologisk er dateret til o. 979, samt bag bygningen af Trelleborg og Fyrkat, der dendrokronologisk er dateret til henholdsvis 980–81 og 979–81, og sandsynligvis har han også stået bag bygningen af Nonnebakken og Aggersborg, der må have været samtidige med Trelleborg og Fyrkat.

Sammenfatning

Analysen af DO I 294's retslige indhold viser for det første, at der ikke som tidligere antaget er tale om et immunitetsbrev, da alle de hertil nødvendige formuleringer mangler. For det andet er der på baggrund af formuleringen *in marca vel regno Danorum* ikke nogen grund til at antage, at der skulle have været oprettet et markgrevskab mellem Danmark og Tyskland. For det tredje fremgår det af de mest betydningsfulde formuleringer, at Otto I ikke har haft juridiske rettigheder eller overhøjhedsrettigheder i Danmark. For det fjerde viser Otto I's afkald på *census* og *servitium regis*, at han har anerkendt Harald Blåtands suverænitet over de danske bispedømmer og dermed også, at han har betragtet Danmark som en suveræn stat. Da Otto I's afkald på *census* og *servitium regis* imidlertid også er ensbetydende med, at de danske bispedømmer formelt bliver løst fra den tyske rigskirke, har den danske kirke fra den 26. juni 965 officielt været anerkendt som en selvstændig, national kirke, hvis verdslige overhoved var den danske konge.

Analysen af DO III 41's retslige indhold viser, at de nytilkomne privilegier er unikke i de ottonske diplomer. Da de imidlertid kun har gyldighed i kejserriget, må man antage, at de danske biskopper har været nødt til at forlade Danmark, og årsagen hertil er formentlig kampen mellem Harald

Blåtand og Svend Tveskæg. Da DO III 41 ikke er blevet udfærdiget af kancelliet, tyder det på, at disse begivenheder har fundet sted i perioden maj 987 til marts 988, og er dette rigtigt, er Harald Blåtand død den 1. november 987, hvilket er ensbetydende med, at bygningen af Ravingbroen og trelleborgene falder indenfor hans regeringstid. Endelig giver de to diplomater som historiske kilder betragtet os mulighed for at se et skift i Danmarks udenrigspolitik i forbindelse med Svend Tveskægs overtagelse af kongemagten fra det europæiske kontinent til England, idet Harald Blåtand uden videre har accepteret de biskopper, der sad i de danske bispesæder, medens Svend Tveskæg har smidt dem ud, som var af tysk oprindelse, og indført en biskop fra England, en politik, som blev videreført af Knud den Store, og det fremgår af dennes fredsslutning med Konrad II, at man først på dette tidspunkt har anerkendt Hamburg-Bremens overhøjhed over de danske bispedømmer.

Bilag 1a Formulering af immunitet til bispedømmer Nyudstedelser	immunitas	defensio	tuitio	mundeburdium	andet	forbud				sanctio negativa	tysk	italiensk	fransk	kloster	kirke	andet
						introitus iudicium	exactio	districtio								
DO I 11			x			x				x						
DO I 68	x	x	x			x	x	x		x						
DO I 86			x			x	x	x		x						
DO I 128	x	x	x			x	x	x		x						
DO I 227		x	x	x		x	x	x		x						
DO I 254								x		x		x				
DO I 310	x	x				x	x	x		x						
DO I 341						x	x			x		x				
DO I 348	x			x				x		x		x				
DO I 357		x	x	x		x				x		x				
DO I 378						x				x		x				
DO I 379	x	x				x	x	x		x						

Bilag 1b

Formulering af
immunitet til
bispedømmer

Bekræftelser

DO I 7	x					x		x		x						
DO I 19	x		x	x		x		x		x						
DO I 20	x		x			x	x			x						
DO I 39	x	x				x		x		x		x				
DO I 212	x		x			x	x			x						
DO I 238		x		x				x		x		x				
DO I 242			x			x		x		x			x			
DO I 263	x	x				x	x	x		x		x				
DO I 297	x	x	x			x		x		x						
DO I 334	x		x	x		x		x		x		x				
DO I 338	x					x	x	x		x		x				
DO I 414		x	x			x		x		x		x				
DO I 421	x										x					

Bilag 1c

Formulering af
immunitet med
ikke-biskoppelig
adressat

DO I 1		x										x				x
DO I 2, B	x	x	x	x		x		x		x		x				x
DO I 3, B						x	x	x		x		x				x
DO I 4						x	x	x				x				x
DO I 5, B	x	x	x			x	x					x				x
DO I 12	x											x				x
DO I 14				x		x						x				x
DO I 15, B						x						x				x
DO I 22, B	x											x				x
DO I 24, B						x						x				x
DO I 25, B	x		x					x	x			x				x
DO I 27						x	x			x		x				x

De danske bispedømer

	iamunitas	defensio	tuitio	mundeburdium	andet	introitus iudicum	forbud	exactio	districtio	sanctio negativa	tysk	italiensk	fransk	kloster	kirke	andet
DO I 31		x		x							x			x		
DO I 34	x										x			x		
DO I 35	x		x								x			x		
DO I 36	x	x	x	x		x		x			x			x		
DO I 55, B	x		x								x			x		
DO I 85	x					x	x	x			x			x		
DO I 89	x					x					x			x		
DO I 94	x	x	x			x					x			x		
DO I 101		x				x		x			x				x	
DO I 102	x	x				x	x	x			x			x		
DO I 103	x										x			x		
DO I 117, B					x	x	x				x			x		
DO I 120, B	x	x	x			x					x			x		
DO I 123			x			x					x			x		
DO I 137	x	x	x	x		x					x				x	
DO I 138, B	x		x	x						x		x		x		
DO I 142		x	x	x						x		x			x	
DO I 143						x				x		x			x	
DO I 146, B	x	x	x			x		x			x			x		
DO I 158			x	x		x					x			x		
DO I 174		x			x	x	x	x			x			x		
DO I 176	x	x	x			x	x				x			x		
DO I 188	x										x			x		
DO I 199				x							x			x		
DO I 213, B	x	x	x			x				x		x		x		
DO I 218, B	x	x	x			x					x			x		
DO I 229		x	x			?	?	?			x			x		
DO I 234, B		x	x	x		x	x	x	x			x		x		
DO I 240, B	x					x	x	x	x			x		x		
DO I 241a+b, B	x	x		x		x	x	x	x			x		x		
DO I 245a+b, B			x	x		x	x	x	x			x		x		
DO I 250, B		x	x	x		x					x			x		
DO I 252	x		x			x	x	x			x			x		
DO I 253, B			x	x						x		x			x	
DO I 256, B	x		x			x	x			x		x			x	
DO I 258	x	x	x	x			x	x	x			x		x		
DO I 261, B	x	x				x	x	x	x			x		x		
DO I 267		x		x		x					x			x		
DO I 273						x	x				x			x		
DO I 274, B	x	x			x	x	x				x			x		
DO I 275, B	x	x	x			x					x			x		
DO I 277, B	x		x			x	x	x			x			x		
DO I 280		x		x							x			x		
DO I 300					x	x			x		x			x		
DO I 307			x								x					x
DO I 317	x	x	x			x	x	x					x	x		
DO I 319	x	x	x								x			x		
DO I 335			x			x		x				x			x	
DO I 339				x						x						x
DO I 352		x		x							x					x
DO I 356					x	x			x	x	x			x		
DO I 359, B			x	x		x	x	x	x	x				x		
DO I 360, B			x	x			x	x	x	x				x		

	immunitas	defensio	tuicio	mundeburdium	andet	forbud				tyesk	italiensk	fransk	kloster	kirke	andet
						introitus	iudicium	exactio	districtio	sanctio negativa					
DO I 372			x	x		x			x	x				x	
DO I 373						x			x	x			x		
DO I 376				x						x			x		
DO I 382								x			x		x		
DO I 394		x	x	x						x					x
DO I 401			x							x					x
DO I 403	x					x	x	x	x	x				x	
DO I 411, B		x	x	x		x					x		x		
DO I 412, B	x	x	x						x	x			x		
DO I 418		x	x					x	x		x		x		
DO I 425, B	x		x			x	x	x			x		x		

Bilag 2a

Gruppe 1

	nyt	bekræftende	Tyskland	Frankrig	Italien	Danmark	bispekirke, -dømme	kloster	kanniker	indbyggere	eget område	handel, skibe vand- og landveje	andet
DO I 86		x	x										
DO I 162		x	x				x						
DO II 73, B													
DO III 5, B													
DO I 252	x		x					x					
DO I 425, B													
DO II 38, B													
DO I 277		x	x					x					
DO III 61, B													
DO I 324	x		x					x					
DO I 391	x				x			x					
DO II 42, B													
DO II 148	x			x				x					
DO II 149	x			x				x					
DO III 44, B													
DO II 155		x	x					x					
DO III 47, B													
DO II 192	x		x					x					
DO II 283	x				x			x					
DO III 41	x					x	x						
	8	4	7	2	2	1	3	9					

De danske bispedømer

205

Bilag 2b

Gruppe 2

	nyt	bekræftende	Tyskland	Frankrig	Italien	Danmark	bispekirke, -dømme	kloster	kanniker	indbyggere	egot område	handel, skibe, vand- og landveje	andet
DO I 6	x		x				x						x
DO II 108, B													
DO I 102		x	x					x			x		
DO I 144	x				x			x			x		
DO I 175		x	x				x					x	
DO I 241a+b		x			x			x				x	
DO II 173, B													
DO I 242		x			x		x				x		
DO I 246	x				x					x		x	
DO I 254		x			x		x				x		
DO I 256		x			x				x		x		
DO I 265		x			x		x				x		
DO I 274		x			x			x				x	
DO III 221, B													
DO I 420		x	x					x				x	
DO II 25	x		x					x				x	
DO III 4, B													
DO III 321, B													
DO II 137	x		x							x		x	
DO II 210	x		x										
DO II 315	x				x			x			x		
DO III 222	x				x				x		x		
DO III 250	x				x		x				x		
DO III 268	x				x			x				x	
DO III 308	x				x			x			x		
	11	9	7		13		6	9	2	3	11	8	1

Bilag 2c

Gruppe 3

	nyt	bekræftende	Tyskland	Frankrig	Italien	Danmark	bispekirke, -dømme	kloster	kanniker	indbyggere	egot område	handel, skibe vand- og landveje	andet
DO I 5		x	x					x					
DO III 17, B													
DO I 85	x		x					x					
DO II 49, B													
DO I 101	x		x						x				
DO I 234		x			x			x					
DO I 310		x	x				x						
DO I 372	x				x				x				
DO I 392	x		x				x						
DO II 46, B													
DO II 94		x	x				x						
DO II 144	x				x		x						
	5	4	6		3		4	3	2				

Bilag 2d											
Ottoske toldfriheds- privilegier		nyt	bekræftende	Tyskland	Frankrig	Italien	Danmark	bispekirke, -dame	kloster	kanniker	indbyggere
Otto I	2		2					x			
		7	4			3		x			
	5		3			3			x		
		7	4			3			x		
	2		1			1				x	
		1				1				x	
	1					1					x
ialt under Otto I	10	15	14			11					
Otto II	2		1			1		x			
		1	1					x			
	6		2	2	2	2			x		
		2	2						x		
	1					1				x	
	1		1								x
ialt under Otto II	10	3	7	2	4						
Otto III	2					1	1	x			
	2					2			x		
	1					1					x
ialt under Otto III	5				4	1					
ialt under ottonerne	25	18	21	2	19	1					

NOTER

1. Th. Sickel, *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser I–II. Monumenta Germanicae Historica, Diplomatum regum et imperatorum Germaniae*. Hannover 1879–84.
2. Hal Koch, *Den danske Kirkes Historie I*, p 66, 1950. A. E. Christensen, *Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk baggrund*. p 231, 1969. Inge Skovgaard-Petersen, *Danmarks historie I*, p 173, 1977.
3. L. Santifaller, *Zur Geschichte des ottonisch-salischen Reichskirchensystems*. p 25, 1964.
4. A. Waas, *Vogtei und Bede in der deutschen Kaiserzeit*. I, p 108, 1919.
5. Waas, *op. cit.* p. 117.
6. E. F. Otto: *Die Entwicklung der deutschen Kirchenvogtei im 10. Jahrhundert*. p 106, 1933.
7. Otto, *op. cit.* p 107. W. Schlesinger, *Die Entstehung der Landesherrschaft*. p 204, 1941.
8. E. E. Stengel, *Die Immunität in Deutschland*. p 417, 1910.
9. Stengel, *op. cit.* p 176 n 1.
10. Stengel, *op. cit.* p 343.
11. S. Bolin, "Danmark och Tyskland under Harald Gormsson." *Scandia IV*, p 199 f, 1931.
12. W. Schlesinger, *Mitteldeutsche Beiträge zur Verfassungsgeschichte des Mittelalters*. p 51 n 21 og p 413. 1961.
13. P. Kehr: *Diplomata regum Germaniae ex stirpe karolinorum 1–3. Monumenta Germaniae Historica, Diplomata 3*. 1934–40.
14. Kehr, *op. cit.* Karl III 49, 50, 51 og 52. Der er her tale om markgrevskaber, cf. DO I 248. I DO I 269 står *marca = comitatus*.
15. Kehr, *op. cit.* Ludvig den Tyske 2, 38, 41, 43a, 43b, 64, 87, 90, 123, 158. Karl III 98, 134, 135, 136. Arnulf 67, 75, 76.
16. Kehr, *op. cit.* Ludvig den Tyske 18, 40, 43b, 53, 66, 97, 100, 101, 103, 114, 126, 131, 135. Ludvig III 11, 14, 19. Karl III 1, 66, 158, 168. Arnulf 28, 30, 60, 72, 75, 83, 138, 175, 176.
17. N. Madvig, *Latinsk Ordføjningslære*. p 248, 1961.
18. J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*. 652, *marca* 7, 1976.
19. B. Heusinger, "Servitium regis in der deutschen Kaiserzeit." *Archiv für Urkundenforschung VIII*. p 66 f, 1923. C. Brühl, *Fodrum, Gistum, Servitium Regis*. pp 118 ff, 1968.
20. Brühl, *op. cit.* p 123 f.
21. cf. Brühl, *op. cit.* p 209.
23. DO I 139, 300, 308, 312, 364. DO II 147, 184. DO III 23, 250, 399.
24. DO I 189, 217, 331, 332, 333, 343.
25. DO I 17, 99, 147, 182, 191, 244, 251, 285, 311, 325, 329, 365, 393, 406. DO III 346, 347, 388.

26. Udover de allerede citerede diplomer, DO I 145, 232a, 239, 243, 259, 260, 272, 278, 281, 282, 341, 345, 374, 415. DO II 174, 191, 199, 256, 311, 312. DO III 77, 138, 139, 147, 200, 298, 302, 305, 348, 349, 351, 352, 366, 402, 423.
27. C. A. Christensen og H. Nielsen, *Diplomatarium Danicum* I. R. 1. Register 789–1052. p 111 n 1, 1975.
28. Skovgaard-Petersen, *op. cit.* p 174.
29. Brühl, *op. cit.* p 178.
30. Brühl, *op. cit.* p 198.
31. K. Hörger, “Die reichsrechtliche Stellung der Fürstbissinnen.” *Archiv für Urkundenforschung* IX, p 232, 1926.
32. Kehr, *op. cit.* Ludvig den Tyske 10, 121, 129. Arnulf 164. DH I 10. DO II 87, 151. DO III 94.
33. Kehr, *op. cit.* Karl III 164.
34. Kehr, *op. cit.* Karl III 149.
35. Kehr, *op. cit.* Ludvig den Tyske 69.
36. DO II 234, 274, 302 (bekræftes af DO III 42).
37. DO II 225, 232.
38. DO III 21, 32.
39. Stengel, *op. cit.* p 343 f.
40. H. Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte* I. p 251 f, 1962.
41. W. Schlesinger, *Die Entstehung der Landesherrschaft*. p 178 n 359.
42. Schlesinger, *op. cit.* p 178.
43. Schlesinger, *op. cit.* p 180.
44. Schlesinger, *op. cit.* p 189.
45. Schlesinger, *op. cit.* pp 191 ff.
46. Schlesinger, *op. cit.* p 201.
47. Schlesinger, *op. cit.* p 242.
48. Schlesinger, *op. cit.* p 244.
49. Stengel, *op. cit.* p 207.
50. Stengel, *op. cit.* p 170 f.
51. L. Schiaparelli, *I diplomi di Ugo e di Lotario, di Berengario II e di Adalberto*. 1924.
52. Stengel, *op. cit.* pp 168 ff.
53. Stengel, *op. cit.* p 464.
54. Brühl, *op. cit.* p 568.
55. Stengel, *op. cit.* p 169 n 1. A.-M. von Liliencron, “Beziehungen des Deutschen Reiches zu Dänemark im 10. Jahrh.” *Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte* XLIV. p 7, 1914.
56. Waas, *op. cit.*
57. Otto, *op. cit.*
58. Schlesinger, *op. cit.*

59. cf. H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. p 250 n 15, 1964.
60. Schlesinger, *op. cit.* p 240 f. Cf. Stengel, *op. cit.* p 414.
61. Otto, *op. cit.* p 109.
62. Schlesinger, *op. cit.* p 206.
63. cf. Stengel, *op. cit.* pp 428 ff.
64. Stengel, *op. cit.* p 429.
65. cf. Waas, *op. cit.* p 36 n 28.
66. Niermeyer, *op. cit.* art. *bannus*.
67. cf. Waas, *op. cit.* p 55.
68. Stengel, *op. cit.* p 31 f. Otto, *op. cit.* p 106 f og 106 n 345.
69. Otto, *op. cit.* p 156 n 507.
70. J. M. Lappenberg, *Hamburgisches Urkundenbuch*. Bd. 1. 786–1300, p 56 f, 1842.
71. Den rettede tekst, som gives i Inge Skovgaard-Petersen, "The Written Sources' Ribe Excavations 1970–76. vol. 1, p 43 f, 1981, ed. M. Bencard, med henvisning til Sickel er en konstruktion uden belæg, som formentlig er lavet for at opnå en læselig og syntaktisk korrekt tekst.
72. G. Tessier, *Recueil des actes de Charles II le Chauve roi de France I–III*. 1943–55, her II, p 260, nr 340.
73. A. Brackmann, *Gesammelte Aufsätze*. pp 207 ff, 1941.
74. H. Hellmuth Andersen, H. J. Madsen og O. Voss, *Danevirke*. p 79 f, 1976.
75. W. Trillmich, *Magistri Adam Bremensis, Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum*. 1968.
76. C. L. Henrichsen, *Adam af Bremen. De hamburgske ærkebispers historie og Nordens beskrivelse*. 1968.
77. cf. J. Herrmann, *Die Slawen in Deutschland*. 1972. samme, *Wikinger und Slawen*. 1982. P. Grinder-Hansen, *Venderne i Danmark*. Upubliceret specialeafhandling. 1983.
78. cf. Herrmann, *Wikinger und Slawen*. M. Andersen, *De dansk-vendiske forbindelser ca. 950–1225*. Upubliceret specialeafhandling. 1982.
79. cf. B. Malmer, *Nordiska mynt före år 1000*. 1966.
80. cf. M. Andersen, *op. cit.* p 76.
81. O. Olsen, H. Schmidt og E. Roesdahl, *Fyrkat. En jysk vikingeborg*. I–II, 1977, her II, p 159 ff.
82. P. Hinschius, *System katholischen Kirchenrechts*. I–IV, 1869–97/1959, her II, p 379.
83. L. Weiland, *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*. I, p 13 f. 1893.
84. H. Fuhrmann, "Die Synoden von Ingelheim." J. Autenrieth (ed.), *Ingelheim am Rhein*. pp 147–173, 1964, her p 163.
85. cf. Hinschius, *op. cit.* II, p 350 n 6 og p 9 n 3.
86. Hinschius, *op. cit.* II, p 373 n 4.
87. L. Demidoff, "The Poppo Legend." *Mediaeval Scandinavia*. 6, pp 39–67, 1973, her p 40.
88. Stengel, *op. cit.* p 256 n 2.

89. Stengel, *op. cit.* p 199 n 6b.
90. Stengel, *op. cit.* p 542 n 2. Liliencron, *op. cit.* p 7.
91. cf. M. Uhlirz, *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Otto III.* p 86, 1954.
92. *Vita St. Bernwardi* 20. J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus* 140, 1844.
93. E. Moltke, *Runerne i Danmark og deres oprindelse.* p 157, 1976.
94. A. E. Christensen og E. Moltke, "Hvilken (kong) Svend belejrede Hedeby?" *Historisk Tidsskrift*, 12. rk. 1971, pp 297–324, her p 311.